

UPPSALA
UNIVERSITET

Juridiska institutionen
Höstterminen 2017

Examensarbete i processrätt, särskilt skiljemannarätt
30 högskolepoäng

Påståendedoktrinen och dess undantag

Tillämpning i rättegång och skiljeförfarande

Författare: Filip Andersson

Handledare: Professor Bengt Lindell

Innehållsförteckning

Förkortningar	4
1 Inledning	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte och avgränsningar	6
1.3 Metod och material	7
1.4 Disposition	7
2 Skiljeförfarande	9
2.1 Allmänt	9
2.2 Skiljeförfarandets syfte och fördelar	10
2.3 Olika typer av skiljeförfaranden	12
2.4 Skiljeavtalet	12
2.5 Separabilitetsdoktrinen	14
3 Påståendedoktrinen förutsättningar och syfte	16
3.1 Allmänt	16
3.1.1 Påståendedoktrinen i svensk processrätt	16
3.1.2 Rättegångshinder och behörighetsprövningen	18
3.2 Centrala rättsfall och påståendedoktrinen kärna	20
3.2.1 NJA 2008 s 406	20
3.2.2 NJA 2012 s 183	21
3.2.3 Påståendedoktrinen kärna	22
3.3. Dubbelrelevanta rättsfakta och påståendedoktrinen syfte	24
3.3.1 En effektivare process	24
3.3.2 Äldre rätt	28
3.3.3 Behörighet enligt lagregel eller skiljeavtal	29

4 Påståendedoktrinen tillämpningsområde	31
4.1 Påståendedoktrinen tillämpning	31
4.1.1 Påståendedoktrinen och skiljeavtalets objektiva omfattning.....	31
4.2 Påståendedoktrinen undantag	35
4.2.1 Uppenbart ogrundade påståenden.....	35
4.2.2 NJA 2017 s 226	41
4.2.3 Genomlysning.....	43
4.3 Svarandens invändningar	47
4.3.1 Förnekanden	47
4.3.2 Motfakta	48
4.3.3 Rättsinvändningar och genomlysning i skiljeförfarande	54
4.4 Påståendedoktrinen och skiljeavtalets subjektiva omfattning.....	55
4.4.1 Påståenden om vem som är avtalspart	55
5 Anknytningsdoktrinen	59
5.1 Allmänt	59
5.1.1 Ursprung och tillämpning.....	59
5.2 Anknytningsdoktrinen i förhållande till påståendedoktrinen.....	60
5.2.1 Anknytnings- och påståendedoktrinen som konkurrerande principer	60
5.2.2 Anknytnings- och påståendedoktrinen som kompletterande principer	61
5.2.3 Anknytningsdoktrinen begränsningar	62
6 Sammanfattning.....	67
Källförteckning.....	69
Offentligt tryck	69
Litteratur	69
Artiklar.....	70
Rättsfall.....	71
Elektroniska källor.....	72

Förkortningar

AD	Arbetsdomstolens domar
BrB	Brottsbalken
HD	Högsta domstolen
JT	Juridisk tidskrift
LSF	Lagen om skiljeförfarande (1999:116)
NJA	Nytt juridiskt arkiv. Avd. I
RB	Rättegångsbalken
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk juristtidning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Påståendedoktrinen är en rättsprincip som genom åren har stötts och blötts inom det svenska rättslivet. Påståendedoktrinen sägs ha introducerats av Welamson i SvJT år 1964.¹ Hans resonemang byggde dock på ett rättsfall från HD som redan då över tjugo år gammalt. HD har under flera decennier återkommit till påståendedoktrinen i olika sammanhang. Påståendedoktrинens tillämpning inom skiljemannarätten och därtill närliggande rättsregler och rättsfrågor har också berörts i åtskilliga artiklar, lagkommentarer samt andra skrifter. HD har i tre skiljemannarättsliga mål återkommit till påståendedoktrinen under 2000-talet.

HD försökte i NJA 2008 s 406 att tydligt och pedagogiskt beskriva påståendedoktrинens kärna. Ändå kan man i litteraturen se olika uppfattningar om vad påståendedoktrinen i allmänhet innebär. Främst kan man se olika uppfattningar om hur påståendedoktrinen ska tillämpas i situationer som är annorlunda än de fall som HD har berört.

De olika uppfattningarna verkar till viss del bero på att det finns äldre rättsfall som skapar förvirring i relation till de senare rättsfallen. En andra anledning verkar vara att det finns undantag som inte gjorts helt tydliga. Hit hör den närliggande anknytningsdoktrinen, som också skulle kunna räknas som ett undantag, vars relation till påståendedoktrinen varit oklar. Därutöver är det inte klart om påståendedoktrinen enbart kan tillämpas på karendens påståenden, eller om det även kan vara relevant att tillämpa påståendedoktrinen på svarandens påståenden.

I våras meddelade HD dom i NJA 2017 s 226 där flera delar som är av intresse för uppsatsen berördes. I målet var det fråga om påståendedoktrинens tillämpning. Det var också fråga om tillämpning av anknytningsdoktrinen och ett så kallat genomlysningssonemang som alternativa grunder för domstolens behörighet. Domen ger i sig anledning till att ytterligare en rättsvetenskaplig text skrivs om påståendedoktrinen. Dessutom finns det ju även gamla problem att återkomma till.

¹ Se bl.a. Falkman SvJT 2016 s. 257.

1.2 Syfte och avgränsningar

Syftet med uppsatsen är att utreda påståendedoktrinsens tillämpning när det i ett skiljeförfarande görs invändning om att skiljenämnden inte är behörig att döma i viss fråga, samt när det i en rättegång görs invändning om att domstolen inte är behörig med hänvisning till en skiljeklausul. Ämnet är följaktligen påståendedoktrinsens tillämpning och innebörd inom skiljemannarätten. Påståendedoktrinsens innebörd inom civilprocessrätten i allmänhet kommer också att undersökas i den mån det är relevant för att utreda påståendedoktrinsens tillämpning och innebörd inom skiljemannarätten. Stort utrymme ges också de undantag som hör till påståendedoktrinen och frågan om påståendedoktrinsens tillämpning på svarandens påståenden. Uppsatsen tar enbart sikte på att utreda svensk rätt och rör endast skiljeförfaranden som äger rum i Sverige. Även om skiljeförfaranden i Sverige ofta har internationella inslag görs det i uppsatsen inga jämförelser med internationella eller utländska regler för skiljeförfaranden.

Uppsatsen avser främst redogöra för påståendedoktrinsens tillämpning som den har kommit till uttryck i vägledande domar och som den har beskrivits i litteratur och artiklar. Domskäl, litteratur och artiklar analyseras för att nå en djupare förståelse för ämnet. Uppsatsen syftar även till att i vissa fall kommentera rättslaget utifrån ett de lege ferenda-perspektiv.

Angående kompetensfördelningen mellan skiljenämnd och domstol, eller mellan två eller flera skiljeförfaranden, finns det flera olika intressanta problem och frågeställningar som kan uppkomma för domarna eller skiljemännen. Även om många av dessa kan ha beröringspunkter med påståendedoktrinen kan alla dessa problem så klart inte beröras inom ramen för denna uppsats. Till exempel kommer tolkning av skiljeavtal bara att beröras i förbigående, även om tolkningen av skiljeavtalet i allra högsta grad kan påverka påståendedoktrinsens tillämpning i den enskilda situationen. I uppsatsen antas det istället att skiljeklausulen är av standardtyp och därmed täcker det avtal som den ingår i.² Begreppet ”rättsförhållande” dissekteras också, eftersom det är av stor vikt för påståendedoktrinsens tillämpning. Även den till påståendedoktrinen närliggande anknytningsdoktrinen utreds i viss mån. Utredningen fokuserar i denna del främst på

² Se bl.a. Heuman s. 47, Olsson & Kvart s. 36 ff. och Westberg s. 461. För mer om skiljeklausuler av standardtyp se nedan 2.4.

anknytningsdoktrinen tillämpningsområde för att kunna klargöra påståendedoktrinen tillämpningsområde.

1.3 Metod och material

I uppsatsen används den traditionella rättsdogmatiska metoden för att utreda rättslaget. Uppsatsen tar i första hand sikte på att göra detta utifrån domar från HD, främst NJA 2008 s 406, NJA 2012 s 183 och NJA 2017 s 226. De analyserande delarna av uppsatsen har viss tyngdpunkt på dessa tre fall. För att läsaren bättre ska kunna tillgodogöra sig de synpunkter som förs fram refereras fallen. Även äldre rättsfall tolkas i syfte att utreda påståendedoktrinen tillämpning och innebörd.

Därutöver ges skiljemannarättslig litteratur och artiklar stort utrymme i uppsatsen, främst den diskussion som de ovan nämnda rättsfallen har gett upphov till. De olika uppfattningarna som har framförts i denna diskussion lyfts fram och analyseras och jämförs med varandra. I den mån de olika uppfattningarna inte är förenliga diskuteras det i uppsatsen vilken uppfattning som har mest fog för sig och bäst stämmer överens med rättsfall inom området. I vissa delar, där jag har en annan uppfattning än de som finns i doktrin, lyfter jag fram den uppfattningen och argumenterar för den.

1.4 Disposition

I avsnitt 2 introduceras skiljeförfarandet för läsare. Det ges en översiktlig genomgång av de grunder som skiljemannarätten och skiljeförfarandet vilar på. Nedslag görs också i grundläggande skiljemannarättsliga aspekter som leder in läsaren i de olika problem-situationer som är intressanta för uppsatsens syfte.

I avsnitt 3 behandlas påståendedoktrinen syfte och det redogörs grundläggande för påståendedoktrinen plats i processrätten. Med anledning av detta refereras NJA 2008 s 406 och NJA 2012 s 183. Viss allmän redogörelse görs för vad ett skiljeförfarande är, och hur den processen förhåller sig till rättegång i domstol. Det redogörs också för behörighetsprövningen i domstol och skiljenämnd, begreppet rättsförhållande samt det problem som påståendedoktrinen ämnar lösa.

Avsnitt 4 behandlar påståendedoktrinsens tillämpningsområde, dess resultat och dess undantag. Det redogörs för vilka frågor påståendedoktrinen ger svar på och vilka närliggande frågor som påståendedoktrinen inte ger svar på. Det undersöks på djupet vad tillämpning av påståendedoktrinen innebär. Det undersöks i vilken mån påståendedoktrinen är behäftad med undantag samt redogörs för NJA 2017 s 226. Huruvida påståendedoktrinen tillämpas på svarandens påståenden utreds. Slutligen utreds påståendedoktrinsens tillämpning på frågor som rör skiljeavtalets subjektiva omfattning.

Avsnitt 5 behandlar anknytningsdoktrinen. Den bakomliggande frågeställningen för kapitlet är hur anknytningsdoktrinen relaterar till påståendedoktrinen. Efter referat av NJA 2007 s 475, samt redogörelse för uppfattningar i doktrin och betydelsen av NJA 2010 s 734 och NJA 2017 s 226, dras slutsatser angående de två doktrinernas relation.

I det sjätte och sista avsnittet sammanfattas uppsatsen och de slutsatser som har kunnat dras.

2 Skiljeförfarande

2.1 Allmänt

Skiljeförfarande är ett undantag från statens monopol på rättsskipning och den enskildes rätt till rättegång.³ Ett skilje-förfarande sker inte i statens domstolars regi, utan hos en skiljenämnd. Staten har inte något direkt eget intresse av att tvister prövas i allmän domstol.⁴ Till skillnad från offentlighetsprincipen som gäller för statliga domstolar sker skiljeförfaranden i allmänhet utan offentlig insyn.⁵ För rättsutvecklingen på förmögenhetsrättens område finns det dock ett visst intresse av att tvister avgörs genom allmän domstol, eftersom HD då kan meddela vägledande domar. Vidare blir de allmänna domstolarnas kompetens att hantera förmögenhetsrättsliga mål också lidande i den utsträckning sådana tvister istället slits i skiljenämnd, vilket skulle kunna vara en risk för rätts-väsendet. Dessa intressen väger dock inte så tungt att enbart allmän domstol ska kunna ha behörighet att avgöra förmögenhetsrättsliga tvister.⁶

Möjligheten att låta en skiljenämnd slita en tvist vilar på principen om avtalsfrihet. Av denna princip, som låter parterna utforma sina avtal på det sätt de själva vill, följer att parterna också kan reglera vad som sker när de blir oense och att de har möjlighet att låta någon utomstående slita deras tvist.⁷ Principen om att avtal ska hållas gäller alltså också för skiljeavtal.⁸ Det är främst avtalet som bär upp skiljeförfaranden och ger det legitimitet.⁹ Ansvaret för skiljedomens riktighet, och för det kloka i valet av tvist-lösningsmetod, övergår därmed i första hand på parterna själva.¹⁰ Skiljeavtalet är ett undantag från regeln om att processuella avtal är ogiltiga.¹¹

Även om skiljeförfarandet grundar sig på parternas avtalsfrihet finns det anledning för staten att reglera och kontrollera detta rättsområde. För att skiljeförfarandet som tvist-lösningsform ska fungera krävs regler som innebär att skiljeavtal och skiljedomar ska respekteras. Har skiljeförfarande valts som tvistlösningsform har allmän domstol valts

³ Lindskog (0-4.1.3).

⁴ Prop. 1998/99:35 s. 33.

⁵ Prop. 1998/99:35 s. 35 och Heuman s. 17.

⁶ SOU 1995:65 s. 11 och 123 ff.

⁷ Heuman s. 17.

⁸ Olsson & Kvart s. 18.

⁹ Westberg s. 422.

¹⁰ Heuman s. 17.

¹¹ Westberg s. 462.

bort. En allmän domstol ska därför på begäran avvisa en tvist som omfattas av ett skiljeavtal. En skiljedom ges i princip samma juridiska relevans som en domstolsdom.¹²

Det faktum att allmän domstol har valts bort ges verkan genom att skiljeavtalet utgör rättegångshinder i allmän domstol om motparten gör invändning om sådant hinder. Väcks talan vid tingsrätt och motparten rätteligen invänder att ett skiljeavtal slutits beträffande tvisten ska domstolen avvisa talan. Skiljeförfarande som tvistlösningsmetod ges också legitimitet och stöd genom att den dom som skiljenämnden meddelar är verkställbar och hindrar att frågan prövas på nytt mot en parts bestridande.¹³

Reglerna angående skiljeförfarande är dock inte bara sådana som är understödjande. Eftersom ett skiljeförfarande leder till en exigibel dom ställs också krav på förfarandet. För att förfarandet ska vara rättssäkert krävs det bland annat att skiljemännen ska vara opartiska och att parterna i all behövlig omfattning får utföra sin talan.¹⁴ Dessa formella krav på skiljeförfarandet upprätthålls genom att viss domstolskontroll kan ske. Det som allmän domstol kan pröva är till exempel att det inte begåtts något allvarligt handläggningsfel som påverkat utgången i målet och att skiljenämnden hållit sig inom den ram av behörighet de har att pröva tvisten.¹⁵

2.2 Skiljeförfarandets syfte och fördelar

Det kan finnas flera olika anledningar till att parter väljer bort statlig rättskipning till fördel för ett skiljeförfarande. Förhoppningsvis väljer parterna skiljeförfarande för att de omsorgsfullt har kommit fram till att det är det bästa valet i just deras situation. Till viss del sker dock valet på grund av tradition och slentrian. Skiljeförfarande kanske helt enkelt är vad parter och ombud är vana vid. Några anledningar som ofta framhålls ska här läggas fram. Reglerna för skiljeförfarande syftar till stor del att uppfylla dessa fördelar.¹⁶

Kort sagt är syftet med ett skiljeförfarande att snabbt och slutligt avgöra en tvist, utan insyn utifrån. Skiljeförfarandets relativa snabbhet som tvistlösningsform är i relation till

¹² Prop. 1998/99:35 s. 40 f.

¹³ Olsson & Kvarn s. 19.

¹⁴ Prop. 1998/99:35 s. 41.

¹⁵ Heuman s. 18 f. och Olsson & Kvarn s. 19.

¹⁶ Westberg s. 424 f. och SOU 1994:81 s. 67 f.

en process i domstol, vilket är den främsta relevanta tvistlösningsformen att jämföra med.¹⁷ Skiljeförfarandets snabbhet beror delvis på att det finns större möjlighet att utforma förfarandet med hänsyn till tvisten i fråga och parterna.¹⁸ Detta syfte kan ses i 21 § lagen om skiljeförfarande (1999:116) (LSF), enligt vilken skiljemännen ska handlägga tvisten opartiskt, ändamålsenligt och snabbt. Snabbheten beror också på att skiljeförfarandet är ett eninstansförfarande.¹⁹ Skiljedomen kan inte överklagas på materiella grunder.²⁰ Den kan dock angripas på formella grunder.²¹

En annan anledning är att valet av skiljeförfarande ger parterna större kontroll över konfliktlösningen. För skiljeförfaranden finns det vissa restriktioner i lag som man måste förhålla sig till, men det finns ändå relativt stort utrymme för parterna att anpassa förfarandet till vad de själva önskar. En viktig del av kontrollen är att det är parterna som väljer vem eller vilka det är som ska döma. Därigenom kan parterna se till att skiljenämnden har den kompetens som de önskar att nämnden ska ha.²²

En tredje anledning som ibland ges är att kostnaden för ett skiljeförfarande är lägre än för en rättegång. Detta är dock inte helt säkert. Man skulle kunna anta att ombudskostnaderna i en process i tingsätten är lika stora som de som hade uppkommit vid ett skiljeförfarande. Tingsrättsdomen kan överklagas till hovrätten, vilket skiljedomen inte kan. Skiljedomen kan istället komma att prövas på formella grunder i hovrätten. Kostnaderna i hovrätten är sannolikt lika höga för båda processerna. Till det kommer i skiljeförfarandet kostnaderna för skiljemännen. Rättegången kan dock dra ut längre på tiden, vilket i sig kan göra att kostnaderna drar iväg.²³

En sista aspekt som parterna vid ett skiljeförfarande ofta lägger stor vikt vid är att processen inte är offentlig.²⁴ Till exempel lyder skiljemännen under tystnadsplikt, vilken omfattar förfarandet, handläggningen och målets utgång.²⁵ Parterna vill ofta hålla skiljeförfarandet så hemligt som möjligt, eftersom utomstående annars kan få insyn i deras

¹⁷ Prop. 1998/99:35 s. 39.

¹⁸ SOU 1995:65 s. 154.

¹⁹ Westberg s. 477.

²⁰ Heuman s. 17. Det sagda gäller med undantag för materiell ordre public, se Heuman s. 603 f.

²¹ Se t.ex. Heuman s. 597 ff. om ogiltighetstalan och s. 604 ff. om klandertalan.

²² Westberg s. 425 f. och 457 samt SOU 1995:65 s. 117.

²³ Westberg s. 428 f.

²⁴ SOU 1994:81 s. 75.

²⁵ Westberg s. 472.

affärsförhållanden.²⁶ Att skiljeförfarandet som utgångspunkt är ett eninstansförfarande bidrar till sekretessen. Sekretess går nämligen förlorad i den mån allmän domstol deltar i förfarandet, till exempel genom överprövning eller dylikt.²⁷

2.3 Olika typer av skiljeförfaranden

Det finns vissa sorter av tvister som avgörs genom ett skiljeförfarande utan att det har avtalats därom. I aktiebolagslagens (2005:551) fjortonde kapitel finns bestämmelser om skiljeförfarande vid tvångsinlösen av aktier. Skiljeförfaranden som följer direkt av lagregler kallas för *legala skiljeförfaranden*. Denna uppsats tar, i likhet med LSF, främst sikte på skiljeförfaranden som grundar sig på avtal, så kallade *konventionella skiljeförfaranden*.²⁸

Skillnad kan också göras mellan förfaranden *ad hoc* och *institutionella förfaranden*. Reglerna i LSF är i viss mån dispositiva, vilket gör utrymme för parterna att avtala om ett institutionellt förfarande där ett visst skiljedomsinstitut väljs att medverka vid skiljeförfarandet. Dessa institut har ofta utvecklat egna regler som kompletterar eller modifierar den nationella skiljemannalag som annars hade gällt. Institutet har också ofta utformat egna skiljeklausuler som parter kan använda för att avtala om skiljeförfarande enligt institutets reglemente. Vid ett förfarande som sker *ad hoc* är skiljenämnden upprättad för det enskilda tillfället och medverkan av ett skiljedomsinstitut förutsätts inte. Förfarandet kan då antingen följa enbart reglerna i LSF, eller också följa andra regler som inte förutsätter ett skiljedomsinstituts medvekan i tvisten.²⁹

2.4 Skiljeavtalet

I ett skiljeavtal överenskommer parterna om att en tvist dem emellan ska avgöras av en skiljenämnd. Det finns inget formkrav för skiljeavtal. Avtalet kan alltså vara skriftligt såväl som muntligt. Det räcker att det klargörs att den utpekade tvisten ska avgöras genom ett skiljeförfarande. Den tvist som utpekas i skiljeavtalet kan vara en redan föreliggande tvist mellan parterna. Avtalet kan då vara ett fristående avtal som enbart innehåller en bestämmelse om att skiljenämnd ska avgöra tvisten.³⁰

²⁶ SOU 1994:81 s. 330.

²⁷ SOU 1994:81 s. 75 och 169.

²⁸ Heuman s. 21 f., Lindell s. 611 och Westberg s. 458.

²⁹ Heuman s. 22 f. och Westberg s. 458.

³⁰ Heuman s. 46, Lindell s. 613 och Olsson & Kvart s. 33. Se även prop. 1998/99:35 s. 47 och 210.

Parterna kan också avtala om att framtida tvister ska hänskjutas till skiljenämnd. I ett sådant fall kan inte den specifika tvisten anges i avtalet, eftersom den ännu inte har uppkommit. Regeln angående dessa avtal ges i 1 § 1 st. 2 men. LSF där det stadgas att skiljeavtalet kan avse ”framtida tvister om ett rättsförhållande som är angivet i avtalet”. Detta är den vanligaste typen av skiljeavtal, och det utgörs vanligtvis av en skiljeklausul som är intagen i ett kontrakt. Klausulen behöver i sådant fall inte vara särskilt utförlig, utan kan helt enkelt skrivas som så att ”alla tvister med anledning av detta avtal” ska avgöras genom skiljeförfarande. Det är också tillräckligt att parterna i sitt avtal hänvisar till ett standardavtal som innehåller en skiljeklausul för att ett skiljeavtal ska anses ha ingåtts.³¹

Ett skiljeavtal tolkas med användning av vanliga civilrättsliga tolkningsregler.³² För att avgöra omfattningen av en specifik skiljeklausul ser man därför först och främst till vad parterna har avsett med klausulen. I äldre litteratur har det sagts skiljeavtal ska tolkas restriktivt.³³ Uppfattningen var att om det inte kan fastställas vad partsavsikten varit angående skiljebundenhet tolkas själva skiljeklausulen restriktivt. Något skyddsvärt intresse som medför en sådan restriktiv tolkning finns antagligen inte, varför skiljeklausuler inte bör tolkas restriktivt.³⁴

Regeln i 1 § 1 st. 2 men. innebär att ett visst rättsförhållande ska vara utpekade genom skiljeavtalet. Rättsförhållandet som pekats ut ska kunna särskiljas från andra rättsförhållanden och på så sätt vara individualiserat.³⁵ Det räcker i princip att skiljeavtalet efter tolkning omfattar ett visst rättsförhållande för att det ska anses utpekade.³⁶ När ett rättsförhållande är utpekade antas skiljeavtalet omfatta hela det utpekade rättsförhållandet och endast det utpekade rättsförhållandet.³⁷ Har en skiljeklausul getts en språkligt vidräckvidd, så att den kan läsas som att den omfattar även andra rättsförhållanden som härrör ur avtalet, gör den på grund av individualiseringskravet i regel ändå inte det.³⁸ En skilje-

³¹ Heuman s. 47 och Westberg s. 459 ff. Se även Olsson & Kvarn s. 36 ff. och Lindskog (I:0-6.2.1).

³² Olsson & Kvarn s. 37 och Lindskog (I:0-3.2.1) samt (I:0-6.1.1).

³³ Lindskog (I:0-3.2.1) n. 3, Lindell s. 615 och Lindell, *Alternativ tvistlösning* s. 144.

³⁴ Lindskog (I:0-3.2.1) n. 3, Lindell s. 615, Olsson & Kvarn s. 37 f. och Seifert Palm Lund JT 2005–06 s. 440.

³⁵ Lindell s. 614 och prop. 1998/99:35 s. 210.

³⁶ Lindskog (I:0-6.2.2).

³⁷ Lindskog (I:0-6.2.3). Ibland skrivs det i en skiljeklausul att även frågor ”i anslutning till” det utpekade rättsförhållandet omfattas. En sådan skrivning tillför inget till skiljeavtalets objektiva omfattning, se Lindskog (I:0-3.2.4) och NJA 2010 s 734 p. 7.

³⁸ Heuman JT 2011–12 s. 665. Se även föregående not.

klausul omfattar i princip inte anspråk som stödjer sig på annan grund än det rättsförhållande som skiljeavtalet utpekar.³⁹ Skiljeklausulens omfattning är därför ofta liktydligt med det avtal som skiljeklausulen ingår i.⁴⁰ Utgångspunkten är alltså att ett rättsförhållande är den processrättsliga sidan av det avtalsförhållande som ett visst kontrakt innebär.

Ett rättsförhållande kan också med tiden förändras från en viss typ av rättsförhållande till en annan typ. Det kan dock vara svårt att dra gränsen för när ett nytt rättsförhållande ska anses ha uppstått och när det är samma rättsförhållande som har omgestaltats.⁴¹

2.5 Separabilitetsdoktrinen

När en part påkallar ett skiljeförfarande kan motparten invända att avtalet som innehåller skiljeklausulen är ogiltigt eller att det av någon anledning har upphört att gälla. Separabilitetsdoktrinen (3 § LSF) avser hantera denna situation. Paragrafen stadgar att i fråga om skiljemännens behörighet ska ett skiljeavtal anses som ett särskilt avtal när det utgör en del av ett annat avtal och giltigheten av skiljeavtalet ska bedömas. Det innebär att om parterna är oense om skiljenämndens behörighet på grund av att de är oense om giltigheten av ett avtal med skiljeklausul kan skiljenämnden ändå grunda sin behörighet på skiljeklausulen eftersom den då antas vara ett separat och giltigt skiljeavtal. Även om nämnden senare kommer fram till att huvudavtalet är ogiltigt har de varit behörig att pröva tvisten.⁴²

Utan denna regel har en motpart större möjligheter att förhindra och förhåla ett avgörande. En skiljenämnd skulle sakna behörighet att pröva en tvist om den kommer fram till att huvudavtalet är ogiltigt, vilket skulle göra skiljeförfarandet mindre effektivt. Vidare skulle domstolarna som egentligen bara ska överpröva skiljedomar på formella grunder behöva gå in på skiljemännens bedömning av de materiella frågorna. En nackdel med separabilitetsdoktrinen är dock att en motpart kan tvingas in i ett skiljeförfarande även om parten faktiskt aldrig slöt avtalet med skiljeklausul. Det är en långt-

³⁹ Se nedan 3.2.3.

⁴⁰ Lindskog (I:1-5.1.4).

⁴¹ Lindskog (I:1-5.1.3).

⁴² Heuman JT 2009–10 s. 338, Westberg s. 469 och prop. 1998/99:35 s. 74 f.

gående presumtion att anse att motparten ändå avsagt sig sin rätt till domstolsprövning till fördel för ett skiljeförfarande.⁴³

⁴³ Heuman s. 63 f.

3 Påståendedoktrinen förutsättningar och syfte

3.1 Allmänt

3.1.1 Påståendedoktrinen i svensk processrätt

Principerna bakom påståendedoktrinen har tillämpats i svensk rätt under flera decennier för att avgöra var en fråga ska sakprövas. Generellt innebär påståendedoktrinen att ett visst forum ska avgöra sin behörighet med godtagande av de grunder som en part påstår berättigar parten till det anspråk som hon eller han gör gällande. De grunder som godtagits med hjälp av påståendedoktrinen läggs sedan till grund för själva behörighetsbedömningen. Det har också framförts att kopplat till påståendedoktrinen finns en undantagsregel som innebär att ett uppenbart ogrundat påstående inte kan grunda behörighet på detta sätt.⁴⁴

Påståendedoktrinen kan också tillämpas i fråga om vem som är rätt part i ett mål. I NJA 1983 s 376 uttalade HD att som huvudregel gäller att en person endast har ställnings som part om hon eller han påstår sig vara den materiellt berättigade. Talerättsprövningen i tvistemål begränsas som regel till att domaren godtar kärandens påstående om sin partsställning. Anledningen till detta är att domaren inte ska gå händelserna i förväg i rättegångens inledande skede.⁴⁵

Också i skiljemannarättsliga sammanhang kan påståendedoktrinen tillämpas för att avgöra vem som har talerätt, men inte för att avgöra vem som är part i skiljeavtalet.⁴⁶ Påståendedoktrinen berör här oftast frågan om domstol eller skiljenämnds behörighet att pröva en viss talan.⁴⁷ Situationen är snarlik den när parterna är oense om huruvida allmän domstol eller specialdomstol är behörig.⁴⁸

När påståendedoktrinen tillämpas i en situation där det råder oenighet om vilken domstol det är som är behörig att döma i en viss fråga kan påståendedoktrinen komma att tillämpas i förhållande till ett rekvisit i en lagregel. Två sådana fall är NJA 1973 s 1

⁴⁴ Schöldström JT 2008–09 s. 140. Angående påståendedoktrinen i svensk processrätt se även Schöldström, *Kärandens påståenden som grund för domstols behörighet* s. 172 ff. och Pålsson SvJT 1999 s. 315 ff. För undantaget om uppenbart ogrundade påståenden se nedan 4.2.1.

⁴⁵ Westberg s. 203 och Nordh s. 107.

⁴⁶ För en annan uppfattning om påståendedoktrinen tillämpning i frågor om skiljeavtalets subjektiva omfattning se nedan 4.4.1.

⁴⁷ Se nedan 3.2.3.

⁴⁸ Jfr Schöldström JT 2008–09 s. 140 f.

(I–II). I de två fallen anförde kärandena i fastighetsdomstolen att svarandena hade bedrivit miljöfarlig verksamhet och kärandena gjorde gällande att de hade rätt till ersättning enligt miljöskyddslagen för de skador som orsakats genom den miljöfarliga verksamheten. Svarandena invände att fastighetsdomstolen inte hade behörighet och att inget skadestånd kunde utgå eftersom det inte var fråga om miljöfarlig verksamhet. HD fann att eftersom kärandena påstått att skadorna föranletts av miljöfarlig verksamhet så tillhör målen fastighetsdomstolens prövning.

I NJA 1973 s 527 var det i allmän domstol fråga om behörighet för allmän domstol eller fastighetsdomstol. Käranden sade sig ha rätt till skadestånd grundat på ett förvaringsavtal mellan parterna. Svaranden invände att det inte var fråga om ett förvaringsavtal, utan ett hyresförhållande, och att fastighetsdomstol därför var behörig. HD konstaterade att det är svarandens grund för sitt anspråk som ska prövas och att prövning av den hör till allmän domstols behörighet, varför tingsrätten i målet var behörig.

I NJA 1978 s 113 var det fråga om ett händelseförlopp som eventuellt kunde hänföras under miljöfarlig verksamhet. Käranden hade i tingsrätten beskrivit händelseförloppet och skadorna, samt gjort gällande att svaranden i egenskap av byggherre var skyldig att ersätta de uppkomna skadorna. I hovrätten förtydligade käranden att han till stöd för sin talan åberopade 3 kap. JB. HD konstaterade att det faktum att det kan vara fråga om miljöfarlig verksamhet och att miljöskyddslagen därför kan berättiga till skadestånd inte utgjorde ett hinder för att rätt till skadestånd enligt de grunder käranden anført skulle prövas i annan domstol än fastighetsdomstol. Grunderna som anförts var sådana att det tillkom allmän domstol att pröva dem.

I NJA 1984 s 705 var det fråga om ett domvillobesvär angående huruvida allmän domstol eller arbetsdomstol var behörig. Ett bolag hade väckt talan mot en enskild person med yrkande att denne skulle utge vissa varor eftersom denne varit anställd i bolaget och redovisningsskyldig för varorna. Svaranden invände att han inte varit anställd, utan bedrivit verksamheten i enskild firma. HD uttalade att med hänsyn till att käranden till grund för sin tala åberopat att ett anställningsförhållande förelegat mellan parterna ska tingsrättens dom överklagas till arbetsdomstolen, inte till hovrätten.

Dessa rättsfall illustrerar en rättfram tillämpning av påståendedoktrinen och ger en bra grund för förståelsen av dess funktion. Tillämpningen sker dock något annorlunda när det råder oenighet om skiljenämnd eller domstol är behörig, eller när det hävdas att behörigheten är uppdelad på två eller flera olika skiljenämnder. Påståendedoktrинens tillämpning i konsensuella skiljeförfaranden fungerar något annorlunda än den mer allmänna civilprocessrättsliga varianten.⁴⁹

3.1.2 Rättegångshinder och behörighetsprövningen

Ett skiljeavtal innebär enligt 4 § 1 st. LSF ett rättegångshinder för domstol att ta upp frågor som enligt skiljeavtalet ska avgöras av skiljemän. Enligt samma stycke är rättegångshindret dock villkorat med att en part invänder mot att frågan prövas i domstol. Sker ingen invändning är domstolen enligt 10:17 a RB oförhindrad att ta upp frågan i sin sakprövning. Svaranden måste göra en sådan invändning första gången svaranden för talan i målet, enligt 4 § 2 st. LSF och 34:2 RB. I ett skiljeförfarande är det såklart på så vis att brist på ett skiljeavtal som omfattar tvisten innebär att skiljemännen är förhindrade att döma i tvisten (jfr 1 § 1 st. LSF).

Enligt 2 § LSF har skiljenämnden behörighet att pröva sin egen behörighet att avgöra tvisten. Finner skiljenämnden att den är behörig fortsätter den med att pröva själva tvisten, men om den inte finner sig behörig ska talan avvisas. Om skiljenämnden avvisar talan görs det genom dom (27 § 1 st. LSF). Skiljenämnden har dock inte sista ordet i behörighetsprövningen. En part som anser att skiljenämnden är behörig kan få domen överprövad i domstol enligt 36 § LSF, och domstolen kan då komma fram till att skiljenämnden är behörig. Domstolens avgörande innebär då att det rättskraftigt slagits fast att det föreligger ett på tvisten tillämpligt skiljeavtal.⁵⁰ Vidare kan en skiljedom angripas genom 34 § LSF. Har en skiljenämnd bifallit eller ogillat en talan som inte omfattas av ett skiljeavtal kan hovrätten på talan av en missnöjd part upphäva skiljedom (1 st. 1).⁵¹

En part som anser att skiljenämnden inte är behörig har också möjlighet att vända sig till domstol innan skiljenämnden har kommit till ett avgörande. Parten kan vända sig till

⁴⁹ Se nedan 3.3.3.

⁵⁰ Olsson & Kvarn s. 52 ff. och 155 f. samt Westberg s. 469 f.

⁵¹ Heuman s. 604 och Lindskog (VI:34-4.1.2) samt (VI:34-8.1.1).

tingsrätten med ett fastställelseyrkande om att tvisten i skiljenämnden inte omfattas av skiljeavtalet. Normalt väntar parten dock till det att skiljenämnden gjort klart att den inte delar partens uppfattning i behörighetsfrågan. Tingsrättens avgörande är då det som slutligt avgör frågan, om inte avgörandet överklagas till hovrätt och HD.⁵²

Man kan beskriva skiljenämndens prövning av sin behörighet på så sätt att två inledande steg måste tas innan påståendedoktrinen är tillämplig. Dessa två steg är inte de enda ställningstagandena som en skiljenämnd kan behöva göra vid en sådan prövning, men uppdelningen är här pedagogisk. De två stegen är två frågor som skiljenämnden måste ta ställning till i en situation där påståendedoktrinen är tillämplig.⁵³

Först och främst ska en skiljenämnd fråga sig om bindande skiljeavtal förligger mellan parterna. En part som påkallar skiljeförfarande och hävdar att det mellan parterna finns en skiljeklausul som innebär att tvisten ska avgöras i skiljenämnd har bevisbördan för att ett sådant skiljeavtal finns. Samma gäller för den som i domstol gör en invändning om rättegångshinder med hänvisning till ett skiljeavtal. Denna bevisskyldighet uppfylls oftast genom att parten lägger fram ett skriftligt kontrakt med en skiljeklausul.⁵⁴

För det andra måste skiljeavtalet tolkas så att det omfattar tvisten för att en skiljenämnd ska vara behörig att pröva tvisten.⁵⁵ När man pratar om skiljeavtalets omfattning kan man skilja på dess subjektiva och dess objektiva omfattning. Den *subjektiva omfattningen* berör vilka parter som är bundna av skiljeavtalet. En utgångspunkt är här att parterna till skiljeavtalet är bundna av det, även om bundenheten kan sträcka sig längre än till själva avtalsparterna.⁵⁶ Frågan om skiljeavtalets *objektiva omfattning* berör vilka tvister mellan skiljebundna parter som sak avgöras genom skiljeförfarande.⁵⁷

När svarenden i domstol har invänt mot domstolens behörighet till förmån för ett skiljeförfarande ser själva prövningen inte annorlunda ut än vad som just beskrivits angående skiljenämndens behörighetsprövning.⁵⁸

⁵² Olsson & Kvarn s. 53 f.

⁵³ NJA 2008 s 406.

⁵⁴ Heuman JT 2011–12 s. 650. Se även Lindskog (I:0-6.1.2) n 5.

⁵⁵ Heuman s. 71. Se även Lindskog (I:0-6.1.2) n. 6.

⁵⁶ Lindskog (I:0-5.1.1).

⁵⁷ Lindskog (I:0-6.1.1).

⁵⁸ Lindskog (I:0-6.1.2).

3.2 Centrala rättsfall och påståendedoktrинens kärna

3.2.1 NJA 2008 s 406

Petrobart Limited (Petrobart) hade ingått ett leveransavtal med ett bolag som var helägt av den kirgiziska staten. Petrobart levererade varor enligt avtalet, men fick inte betalt. Petrobart stämde sin medkontrahent och fick i kirgizisk domstol bifall till sin talan om betalning. Innan betalningen genomfördes gick det kirgiziska bolaget i konkurs. Petrobart påkallade därefter skiljeförfarande mot den kirgiziska staten och krävde ersättning. Petrobart anförde att den kirgiziska "Foreign Investment Law" (FIL) var tillämplig eftersom Petrobart gjort en investering i FILs mening och att FIL angav att tvisten ska slitas genom skiljeförfarande. Skiljenämnden meddelade dom i Stockholm genom vilken Petrobarts talan avvisades på grund av att nämnden inte ansåg sig behörig.

Petrobart väckte då klandertalan i Svea hovrätt och yrkade bland annat att skiljedomen skulle upphävas. Till grund för sitt yrkande anförde Petrobart att nämndens beslut att avvisa Petrobarts talan var felaktigt, dels för att nämnden vid en korrekt tillämpning av investeringsbegreppet i FIL skulle funnit sig behörig, dels för att nämnden genom tillämpning av påståendedoktrinen, vilken den var skyldig att tillämpa, skulle ha funnit sig behörig.

Hovrätten konstaterade att det för skiljenämndens behörighet var en avgörande förutsättning att Petrobart gjort en investering i FILs mening. Frågan om huruvida en sådan investering gjorts kunde, enligt hovrätten, inte anses vara något som nämnden skulle ha bedömt först vid en prövning av själva saken. Blotta påståendet från den påkallande parten att krav för skiljenämnds behörighet som är angivna i lag föreligger kan inte grunda sådan behörighet. Vidare fann hovrätten att Petrobart inte visat på omständigheter som innebar att skiljenämnden gjort en felaktig bedömning av investeringsbegreppet i FIL. Hovrätten avslog därför Petrobarts talan.

Petrobart överklagade hovrättens dom till HD. HD konstaterade att skiljeförfarandet var underkastat svensk rätt och att det vid skiljenämndens prövning av sin behörighet är en etablerad grundsats i svensk rätt att skiljenämnden ska tillämpa påståendedoktrinen. Påståendedoktrinen gäller på samma vis för en skiljenämnde både när dess behörighet grundas på skiljeavtal och när den grundas på lag.

En utgångspunkt för påståendedoktrinen är att bindande skiljeavtal föreligger. Prövningen av skiljebundenhet i sig är separat från den prövning som påståendedoktrinen tar sikte på. Inte heller är frågan om skiljeavtalets omfattning en fråga som påståendedoktrinen ämnar svara på. Vid prövning av sin egen behörighet innebär påståendedoktrinen att skiljenämnden ska utgå från att de rättsfakta föreligger som käranden påstår hänför sig till ett rättsförhållande som täcks av skiljeavtalet. Det var felaktigt av skiljenämnden att avvisa Petrobarts talan på den grunden att dessa rättsfakta inte förelåg. Skiljedomens upphävdes därför till viss del.

3.2.2 NJA 2012 s 183

Concorp Scandinavia AB (Concorp) väckte talan vid tingsrätten mot Xcaret Confectionary Sales AB, senare Karelkamen Confectionary AB (Karelkamen), med yrkande att Karelkamen skulle förpliktas att till Concorp betala 12 miljoner kronor, som återbetalning av ett lån. Concorps anspråk grundade sig på ett lån på 16 miljoner kronor som bolaget beviljat Karelkamen, vilket senare satts ned med 4 miljoner kronor. Karelkamen invände att talan skulle avvisas. Till grund för sin invändning gjorde Karelkamen gällande att lånefordran omfattades av ett samarbetsavtal och av ett till samarbetsavtalet hörande tilläggsavtal mellan Concorp, Karelkamen och Karelkamens moderbolag Xcaret Confectionary Holding AB. Både i samarbetsavtalet och i tilläggsavtalet ingick skiljeklausuler som stadgade att tvister som härrör från eller har samband med avtalet skall lösas enligt LSF. Vad gäller själva anspråket invände Karelkamen att lånefordran fallit bort på grund av omständigheter som var hänförliga till samarbetsavtalet. Concorp bestred invändningen och gjorde gällande att lånefordran inte omfattades av samarbetsavtalet och att Karelkamen inte var part i samarbetsavtalet, samt att Karelkamen därför inte kunde grunda någon rätt gentemot Concorp på samarbetsavtalet.

HD konstaterade att skiljeklausulerna i samarbetsavtalet och tilläggsavtalet endast pekade ut det rättsförhållande som respektive avtal innebar. Skiljeklausulerna omfattade därför bara de rättigheter och skyldigheter som är hänförliga till dessa avtalsförhållanden. Concorp grundade inte sin talan på något av de två avtalen, utan på en försträckning som gjordes innan dessa två avtal ingicks. Concorp gjorde alltså gällande att fordringsanspråket följde av ett annat rättsförhållande än de två avtal med skiljeklausuler som Karelkamen gjort gällande. Med tillämpning av påståendedoktrinen

hindrar därför inte de åberopade skiljeklausulerna att tingsrätten prövar Concorps talan. Att Karelkamens invändningar omfattades av skiljeklausulen i samarbetsavtalet innebar inte heller ett hinder för att tingsrätten skulle kunna pröva Concorps talan.

3.2.3 Påståendedoktrinen kärna

NJA 2008 s 406 får här illustrera de steg som tas i en behörighetsbedömning där påståendedoktrinen tillämpas. Genomgången av fallet görs för att det ska vara tydligt vilken fråga påståendedoktrinen ämnar besvara, och vilka praktiskt närliggande frågor som inte besvaras med tillämpning av påståendedoktrinen.

HD konstaterade i fallet att det till att börja med måste stå klart att bindande skiljeavtal föreligger mellan parterna, och att den som inte ingått något skiljeavtal inte kan göras skiljebunden med stöd av påståendedoktrinen. Är parterna oense om skiljebundenhet i sig ska skiljenämnden pröva frågan.

Utgångspunkten är att det måste bevisas att ett giltigt avtal med skiljeklausul föreligger mellan käranden och svaranden. Finns det inget bindande avtal mellan parterna kan inte ett påstående om att ett sådant avtal finns läggas till grund för skiljenämndens behörighet. Brist på giltig skiljeklausul kan inte läkas med hjälp av påståendedoktrinen.⁵⁹

Vidare skrev HD att:

”Kärnan i påståendedoktrinen får anses vara att skiljenämnden, när den prövar sin behörighet, inte skall ta ställning till existensen av de rättsfakta som skiljekäranden påstår omfattas av ett rättsförhållande som täcks av skiljeavtalet. Vid behörighetsprövningen skall skiljenämnden utgå från att dessa rättsfakta föreligger.”

HD bekräftade denna uppfattning när den i Concorp-fallet konstaterade att behörighet att ta upp käromålet ska göras utifrån vad käranden påstår om sin rätt.⁶⁰ Även i NJA 2017 s 226 bekräftas denna uppfattning med i princip samma formulering som i 2008 års fall.⁶¹

⁵⁹ Lindskog (I:0-6.1.2) n. 6, Westberg s. 470 och Hobér 3.36. Se även nedan under 3.6. Jfr dock Heuman JT 2009–10 s. 344 ff. som menar att det finns undantag. Jfr även Mohammar & Isaksson s. 145.

⁶⁰ NJA 2012 s 183 p. 12.

⁶¹ NJA 2017 s 226 p. 10.

Påståendedoktrinen tillämpas när en skiljenämnd ska avgöra vilka faktiska omständigheter som ska läggas till grund för behörighetsbedömningen. Käranden behöver då inte bevisa de grunder som denne påstått. Det räcker för käranden att påstå att dessa dubbelrelevanta rättsfakta föreligger. Tillämpning av påståendedoktrinen leder då till att behörighetsbedömningen sker på grundval av kärandens grunder.⁶²

HD fortsatte med att förklara att den behörighetsbedömning som görs med utgångspunkt i kärandens grunder står utanför påståendedoktrins område. Huruvida skiljeavtalet omfattar det rättsförhållande som skiljekäranden påstår ger stöd för sitt yrkande är inte en fråga som påståendedoktrinen berör. Rättsförhållandet täcks av skiljeavtalet om så är ostridigt eller att det har fastställts i rättslig ordning.

Skiljenämnden är behörig om skiljeavtalet omfattar kärandens grunder. Kärandens grunder omfattas av skiljeavtalet om de hänför sig till det rättsförhållande som skiljeavtalet avser.⁶³ Det sagda innebär att motparten måste försvara sig i ett skiljeförfarande beträffande varje rättighet som motparten påstår sig ha på grund av ett rättsförhållande som omfattas av ett skiljeavtal om skiljeförfarande begärs och motparten vill undvika risken av en skiljedom mot sig.⁶⁴ Om parterna inte är överens om skiljeavtalets omfattning löses inte den frågan med hjälp av påståendedoktrinen.⁶⁵ Det räcker alltså inte att käranden påstår att grunderna omfattas av skiljeavtalet.⁶⁶

Det kan påpekas att påståendedoktrinen också tillämpas i allmän domstol, både när påståendedoktrinen leder till att domstolen är behörig och när den leder till att den inte är det. Finns det till exempel ett huvudavtal med en skiljeklausul mellan parterna och kärandens grunder hänför sig till det rättsförhållande som huvudavtalet innebär är det kärandens grunder för sin talan som är avgörande för domstolens behörighet. En behörighetsbedömning leder då till att talan ska avvisas till förmån för skiljenämnd. Om käranden åberopar en grund som ligger utanför rättsförhållandet är domstolen behörig att pröva kärandens talan.⁶⁷

⁶² Heuman JT 2009–10 s. 335 f., Schöldström JT 2008–09 s. 140 f., Madsen SvJT 2013 s. 734, Lindskog (I:0-6.1.2), Hobér 3.35, Nilsson & Rundblom Andersson s. 13 f. och SOU 2015:37 s. 163.

⁶³ Lindskog (I:0-6.1.2).

⁶⁴ Lindskog (I:0-6.1.2) och Runesson JT 2002–03 s. 678.

⁶⁵ Heuman JT 2009–10 s. 340, Lindskog (I:0-6.1.2) n. 2 och Nilsson & Rundblom Andersson s. 14.

⁶⁶ Westberg s. 470.

⁶⁷ Lindskog (I:0-6.1.2) in fine och n. 4, Westberg s. 470 f., NJA 2012 s 183 och NJA 2017 s 226 p. 11.

3.3. Dubbelrelevanta rättsfakta och påståendedoktrinen syfte

3.3.1 En effektivare process

Om det är ostridigt, eller om skiljenämnden funnit, att ett skiljeavtal binder parterna och att skiljeavtalet omfattar ett visst rättsförhållande mellan parterna är nästa fråga om de grunder kändanden anför är sådana att skiljenämnden är behörig att pröva kändandens anspråk. Kändandens grunder måste hänföra sig till detta rättsförhållande för att träffas av skiljeavtalet.⁶⁸

Om de grunder som kändanden anför både har betydelse för skiljenämndens behörighet och för avgörandet av sakfrågan rör det sig om så kallade dubbelrelevanta rättsfakta. En situation som Pålsson använder som exempel är när kändanden yrkar skadestånd för att en viss förpliktelse i ett avtal med skiljeklausul inte har uppfyllts av svaranden och svaranden invänder att något giltigt avtal aldrig kommit till stånd. Avtalets giltighet är då ett dubbelrelevant rättsfaktum.⁶⁹ Giltigheten av avtalet berör skiljenämndens behörighet; finns en giltig skiljeklausul mellan parterna? Giltigheten av avtalet berör också sakfrågan eftersom skadestånd på avtalsrättslig grund i princip kräver att avtal föreligger.⁷⁰

Just den ovan beskrivna situationen hanteras dock inte med hjälp av påståendedoktrinen, utan med hjälp av separabilitetsdoktrinen. Separabilitetsdoktrinen innebär att skiljenämnden ändå kan grunda sin behörighet på skiljeklausulen, eftersom den antas vara ett separat och giltigt skiljeavtal. Även om nämnden senare kommer fram till att huvudavtalet är ogiltigt har de varit behörig att pröva tvisten.⁷¹

Enligt Heuman är påståendedoktrinen tillämplig när en part, som behörighetsgrundande rättsfaktum, anför ett dubbelrelevant rättsfaktum.⁷² Heuman beskriver dubbelrelevanta rättsfaktum på väsentligen samma sätt som Pålsson. Heuman menar att ett rättsfaktum är dubbelrelevant när ”ett och samma rättsfaktum har betydelse för behörigheten och för

⁶⁸ Lindskog (I:0-6.1.2).

⁶⁹ Se även Hobér 3.36.

⁷⁰ Pålsson SvJT 1999 s. 315.

⁷¹ Se ovan 2.5.

⁷² Heuman JT 2016–17 s. 194. Se även SOU 2015:37 s. 163.

kärandens materiella anspråk”⁷³. När rättsfaktumet som en part anför bara är relevant i behörighetsprövningen ska påståendedoktrinen inte tillämpas, utan parten måste styrka att faktumet föreligger för att det ska kunna grunda behörighet.⁷⁴ Lindskog berör dubbelrelevanta rättsfakta i sitt tillägg i NJA 2008 s 406. Där påpekar han att det är centralt för påståendedoktrinen tillämpning att skiljenämnden har sett investeringskravet som ett dubbelrelevant rättsfaktum. Det är inte helt tydligt om Lindskog anser att det bara är riktigt att påståendedoktrinen tillämpas på dubbelrelevanta rättsfakta i legala skiljeförfaranden, och inte i konsensuella skiljeförfaranden.⁷⁵

Förutom att hämta stöd från direkta uttalanden i doktrin angående påståendedoktrinen tillämpningsområde kan man, för att förstå påståendedoktrinen, också se till dess syfte och den problemsituation som påståendedoktrinen ämnar lösa. I NJA 2005 s 586 (Rambøll-fallet) berörde HD påståendedoktrinen syfte i samband med en fråga om huruvida påståendedoktrinen borde tillämpas eller inte. Fallet rörde inte skiljeförfarande, men HD förde här sin mest utförliga diskussion angående påståendedoktrinen syfte. Fallet rörde istället kompetensfördelning mellan svensk och dansk domstol enligt Brysselkonventionen⁷⁶, men det är ändå belysande för påståendedoktrinen tillämpning inom skiljemannarätten. HD framhöll att oavsett om det i behörighetsprövningen ställs krav på att käranden ska styrka det dubbelrelevanta rättsfaktumet, eller göra det antagligt eller sannolikt, så medför en sådan prövning ett komplext förfarande inför en domstol som kanske inte slutligt ska avgöra saken. Därtill kan ett överklagande av behörighetsfrågan komplicera och fördröja tvistlösningen ytterligare.⁷⁷ Situationen krävde dock viss begränsning av vilka påståenden som kan godtas. Med dessa argument ansåg HD att kärandens ej uppenbart ogrundade påstående om existensen av rättsfaktumet var tillräckligt för att den svenska domstolen skulle vara behörig.

⁷³ Heuman JT 2011–12 s. 652. Jfr JT 2009–10 s. 336 där Heuman skriver att med dubbelrelevanta rättsfaktum avses ”att samma faktiska förhållanden kan leda till två olika alternativa rättsföljder, en processuell rättsföljd och en materiell rättsföljd”.

⁷⁴ Heuman JT 2016–17 s. 194.

⁷⁵ Frågan är om de grunder som påståendedoktrinen tillämpas på i konsensuella skiljeförfaranden är att se som dubbelrelevanta rättsfakta, se nedan 3.3.3.

⁷⁶ Konventionen den 27 september 1968 om domstols behörighet och om verkställighet av domar på privaträttens område.

⁷⁷ Heuman JT 2009–10 s. 335 på s. 342.

Även ett skiljeförfarande skulle kunna fördröjas och göras mer komplext om ett mer eller mindre sträng beviskrav riktades mot käranden i en liknande situation. Förekomsten av de påstådda omständigheterna blir ju i samma mån föremål för den efterföljande sakprövningen, oavsett vilket forum sakprövningen sker i. HDs ståndpunkt i Rambøll-målet går till viss del ut på att undvika en sådan komplicerad dubbelprövning. Ett av de viktigaste syftena med skiljeförfarande är att tvistlösningen går snabbt.⁷⁸ Heuman anser, med hänsyn till den eventuella extra tidsutdräkten och med tanke på de komplexa situationer som kan uppstå, att det framstår som motiverat att tillämpa påståendedoktrinen i skiljeförfaranden när det är fråga om ett dubbelrelevant rättsfaktum.⁷⁹

Heuman påpekar att även i ett skiljeförfarande skulle en prövning av de faktiska omständigheter käranden lägger till grund för sin talan innebära att förfarandet kompliceras.⁸⁰ Att domstol överprövar skiljenämndens beslut i behörighetsfrågan kan det dock bli fråga om eftersom skiljenämnds avvisningsdom kan överprövas i domstol, samt att skiljedom där skiljenämnden felaktigt har tagit sig behörighet kan klandras.⁸¹ Om materiella frågor ingår i behörighetsbedömningen kan också de frågorna både prövas och överprövas av domstol. Även Lindskog framhåller i sitt tillägg i NJA 2008 s 406 att det vore problematiskt om sakprövningen i en skiljenämnd föregåtts av en behörighetsprövning i domstol på ovan beskrivna sätt.⁸² Om domstolen kommer till en annan slutsats än skiljenämnden i de materiella frågor som ingår i behörighetsprövningen uppstår en märklig situation. Skiljenämndens prövning i dessa materiella frågor har föregripits av både skiljenämnden själv och av domstolen. Tillämpning av påståendedoktrinen, menar Lindskog, är lösningen på problemet med att en materiell fråga föregrips i formella frågor.

Frågan om påståendedoktrинens tillämpningsområde inom skiljemannarätten blir inte bara aktuell i skiljeförfaranden, utan också när domstol har att ta ställning till en invändning om rättegångshinder i domstol på grund av ett skiljeavtal.⁸³ Situationen är då till stor del lik den situation som HD ställdes inför i Rambøll-fallet. Huruvida

⁷⁸ Se ovan 2.2.

⁷⁹ Heuman JT 2009–10 s. 341 f.

⁸⁰ Heuman JT 2009–10 s. 342.

⁸¹ Heuman JT 2009–10 s. 342.

⁸² NJA 2008 s 406, Lindskogs tillägg.

⁸³ NJA 2012 s. 183.

motparten gör gällande att dansk domstol är behörig eller att tvisten ska slitas genom skiljeförfarande förändrar inte de potentiella rättstekniska problem som följer med dubbelrelevanta rättsfakta. Resultatet blir också i dessa fall dubbel prövning av samma fråga, risk för att den andra prövningen av samma fråga sker i annat forum, samt risk för ytterligare komplicerande av tvistlösningen genom överklagande av domstolens beslut i behörighetsfrågan. Påståendedoktrinen ser därför ut att ha samma funktion och samma tillämpningsområde (dubbelrelevanta rättsfakta) inom skiljemannarätten som i NJA 2005 s 586.

I NJA 2008 s 406 skrev HD inte något uttryckligen om huruvida påståendedoktrinen enbart är tillämplig när dubbelrelevanta rättsfakta föreligger, eller om den också är tillämplig i andra fall. HD skrev att skiljenämnden inte skall ta ställning till existensen av de rättsfakta som skiljekäranden påstår omfattas av ett rättsförhållande som täcks av skiljeavtalet. Som jag förstår Heuman menar han att detta är ett uttryck för att påståendedoktrинens tillämpning är begränsad till att gälla endast dubbelrelevanta rättsfakta. Det finns nämligen tungt vägande intressen mot att utsträcka påståendedoktrинens tillämpning utanför behörighetsgrunder som utgörs av dubbelrelevanta rättsfakta.⁸⁴

Påståendedoktrinen skyndar på och förenklar skiljeförfarandet eller rättegång genom att det behörighetspåstående som käranden gör inte behöver prövas på det sätt påståendet annars hade behövts prövas. För svaranden finns det antingen ett intresse av att inte behöva dras in i ett skiljeförfarande som svaranden inte anser sig ha avtalat om, eller ett intresse av att inte dras in i en rättegång som svaranden velat undvika till förmån för ett skiljeförfarande. Påståendedoktrinen innebär att det intresset inte får hör i tvistlösningen, men svaranden får ändå ett visst skydd genom att de påståenden som käranden gjort i behörighetsfrågan senare kommer att testas av domstolen eller skiljenämnden i sin materiella prövning. Oriktiga påståenden från käranden kommer resultera i en ogillande dom. Är de rättsfakta som käranden lägger till grund för behörigheten inte dubbelrelevanta kommer de dock aldrig att prövas materiellt om de godtas med tillämpning av påståendedoktrinen. Det finns därför starka skäl för att inte tillämpa påståendedoktrinen för dessa enkelrelevanta rättsfakta.⁸⁵

⁸⁴ Heuman JT 2009–10 s. 343.

⁸⁵ Heuman JT 2009–10 s. 342 f. Se även Nilsson & Rundblom Andersson s. 14.

3.3.2 Äldre rätt

De problem som påståendedoktrinen ämnar lösa har också berörts i äldre litteratur. Welamson identifierade i sin anmälan av en bok av Bolding i SvJT 1964 s. 276 de problem en domstol eller en skiljenämnd ställs inför när en part grundar sin talan på dubbelrelevanta rättsfakta. Ett rättsfall som Welamson lyfter fram är NJA 1941 s 198.⁸⁶ En hustru begärde i domstol ersättning från sin make, och grundade sitt anspråk på utgifter hon haft samt regler om underhåll i giftermålsbalken. Maken invände att det fanns ett avtal som reglerade de ekonomiska förhållandena mellan makarna och som innehöll en skiljeklausul. Maken ansåg att det för hustruns anspråk var fråga om tolkning och tillämpning av avtalet, och att frågan därför skulle avgöras genom skiljedom. Hustrun anförde att hennes anspråk inte var reglerat i avtalet, och att domstolen därför var behörig att döma i målet. HD fann att skiljeklausulen inte var tillämplig på tvisten.

Welamson menar att den intressanta principfrågan i fallet är hur man ska hantera situationer där ena parten grundar sin ståndpunkt omedelbart på ett avtal med skiljeklausul men motparten motsätter sig att avtalet skulle vara tillämpligt och att tvisten således inte omfattas av skiljeklausulen.⁸⁷ Det intressanta med dessa fall är att prövningen av skiljeklausulens räckvidd och prövningen av huvudavtalets materiella innebörd är precis samma prövning. För att hantera dessa situationer föreslår Welamson att en parts åberopande av avtalet och skiljeklausulen är tillräckligt för att skiljenämnden ska vara behörig, så länge åberopandet av avtalet har åtminstone någon grad av fog. När parten grundar sin ståndpunkt omedelbart på kontraktet, om det innehåller en skiljeklausul av standardtyp, ska tvisten avgöras av skiljenämnd.

Den problemsituation som Welamson specifikt tar sikte på är om en domstol vid en prövning av parternas grunder för och mot domstolens behörighet kommer fram till att den inte är behörig och att tvisten därför ska avgöras genom skiljeförfarande.⁸⁸ Skiljenämnden hamnar då i en situation där den materiella fråga som ska bedömas på sätt och vis redan är avgjord av domstolen. Syftet med påståendedoktrinen är enligt Welamson alltså att undvika situationer där identiska prövningar behöver göras i behörighetsfrågan

⁸⁶ Welamson SvJT 1964 s. 278.

⁸⁷ Welamson SvJT 1964 s. 278.

⁸⁸ Welamson SvJT 1964 s. 279.

och sakfrågan. Sådana situationer uppstår när dubbelrelevanta rättsfakta föreligger, eftersom dubbelrelevanta rättsfakta per definition är sådana rättsfakta som har betydelse för både behörighet och sakfråga. Detta talar för att påståendedoktrinen enbart bör tillämpas när dubbelrelevanta rättsfakta föreligger.

3.3.3 Behörighet enligt lagregel eller skiljeavtal

Det ska påpekas att varken Rambøll-fallet eller Petrobart-fallet rörde konsensuella skiljeförfaranden. Det första gällde svensk domsrätt och det andra ett legalt skiljeförfarande. Frågan är om påståendedoktrinen innebär precis samma sak i konsensuella skiljeförfaranden. HD skrev i NJA 2008 s 406 att påståendedoktrinen får anses gälla på samma sätt i legala som i konsensuella skiljeförfaranden, utan att någon närmare förklaring gavs till detta påstående. Schöldström verkar ha gjort samma sorts antagande när han närmare undersökte påståendedoktrinen innebörd.⁸⁹ Schöldström berör inte legala skiljeförfaranden, men berör rättsfall där det hävdats att annan domstol än tingsrätten är behörig. Det avgörande för behörigheten var i dessa fall ett rekvisit från en lagregel, till exempel att målet ska gälla miljöfarlig verksamhet.⁹⁰ Schöldström kritiserar dock själv HDs domskäl i NJA 2008 s 406 av samma anledning.⁹¹ Jag instämmer i Schöldströms kritik. Det är inte uppenbart att påståendedoktrinen kan tillämpas på precis samma sätt i båda situationerna.

Den skillnad som görs här är mellan, å ena sidan, situationer då behörighet att döma i frågan beror på om karendens grunder passar in under ett eller flera rekvisit i en lagregel, å andra sidan, situationer då behörigheten beror på om grunderna omfattas av ett skiljeavtal. I två avseenden blir behörighetsprövningen ofta annorlunda i dessa två typer av situationer. Det första avseendet är fastställandet av den regel som behörighetsprövningen ska ske mot. Parterna är relativt ofta ense om vilken lagregel som är tillämplig. Huruvida skiljeavtal föreligger kan vara en svårare fråga att bedöma. Det andra avseendet är om lagregeln täcker eller skiljeavtalet omfattar grunderna.⁹²

I båda fallen handlar behörighetsprövningen om att de konkreta dubbelrelevanta rättsfakta som ingår i grunden ska motsvara vissa abstrakta rättsfakta (i lagregeln eller

⁸⁹ Schöldström, *Karendens påståenden som grund för domstols behörighet* s. 172 ff.

⁹⁰ Angående exemplet se NJA 1973 s 1 (I–III).

⁹¹ Schöldström JT 2008–09 s. 141.

⁹² Schöldström JT 2008–09 s. 141. Se också Lindskog (I:0-6.1.2) n. 3.

avtalet). När det gäller konsensuella skiljeförfaranden är det dock mer än det som regleras direkt i huvudavtalet som omfattas av skiljeavtalet. Även andra frågor hänför sig till det rättsförhållande som omfattas av skiljeavtalet, till exempel frågor angående utfyllande regler för sådant som inte reglerats i avtalet.⁹³ Svårigheten ligger i att avgöra om de rättsfakta som åberopas hänför sig till det rättsförhållandet som skiljenämnden har behörighet över.⁹⁴

Det är alltid relevant att kritiskt granska domskäl när det framstår som att antaganden gjorts utan ordentlig eftertanke. Dock finner jag ingen anledning till att kritisera själva antagandet i sig. När det är fråga om huruvida en talan ska prövas genom ett konsensuellt skiljeförfarande eller inte talar man ofta om att grunderna ska hänföra sig till det omfattade rättsförhållandet, och mer sällan i termer av dubbelrelevanta rättsfakta. I den mån motparten bestrider existens av de rättsfakta som utgör grunden eller invänder att dessa omständigheter bör kvalificeras på ett annorlunda sätt handlar det dock alltid om dubbelrelevanta rättsfakta. De faktiska omständigheternas rättsliga kvalificering är dubbelrelevant.⁹⁵ Jag kan inte se att det finns någon principiell skillnad mellan att en lagregel ger behörighet och att ett skiljeavtal ger behörighet. I legala och konsensuella skiljeförfaranden tillämpas påståendedoktrinen för att godta dubbelrelevanta rättsfakta på samma sätt.

Utifrån det ovan sagda är det tydligt att det finns goda skäl att tillämpa påståendedoktrinen när domstol eller skiljenämnd har att pröva ett dubbelrelevant rättsfaktum i sin behörighetsprövning. Påståendedoktrinen tillämpningsområde är därför just dessa situationer. För frågan om påståendedoktrinen tillämpning i andra situationer än när ett dubbelrelevant rättsfaktum föreligger kan det konstateras att de ovan nämnda syftena inte motiverar tillämpning av påståendedoktrinen i andra situationer än när det finns risk för att samma prövning ska göras i två omgångar. Är ett rättsfakta bara relevant för antingen behörighetsprövningen eller den materiella frågan så finns det inget problem för påståendedoktrinen att lösa.

⁹³ Se t.ex. NJA 2017 s 226 p. 14–15.

⁹⁴ Jfr NJA 2008 s 120 och NJA 2017 s 226.

⁹⁵ För praxis, se nedan 4.1.1.

4 Påståendedoktrinen tillämpningsområde

4.1 Påståendedoktrinen tillämpning

4.1.1 Påståendedoktrinen och skiljeavtalets objektiva omfattning

När en domstol eller skiljenämnd lägger kändens påstående till grund för sin behörighetsprövning kan man fråga sig vad det är i kändens grunder som godtas, och vad som återstår att pröva i själva behörighetsbedömningen. Påståendedoktrinen skulle kunna beskrivas som en bevislätnadsregel som innebär att känden inte behöver bevisa de bevisfakta känden gör gällande.⁹⁶ Påståendedoktrinen innebär dock mer än så. HDs uttalande i NJA 2008 s 183 om att skiljenämnden inte ska ta ställning till existensen av de *rättsfakta* som känden påstår, utan utgå från att dessa fakta föreligger.⁹⁷ Detta uttalande visar på att påståendedoktrinen inte enbart innebär att de faktiska förhållanden som känden gör gällande godtas, utan även att kändens rättsliga kvalificering av dessa förhållanden godtas. Heuman menar att påståendedoktrinen kan tillämpas även angående rättsliga frågor i den mån de har dubbelrelevans.⁹⁸

Sådana godtaganden av kändens rättsliga kvalificering av omständigheter har skett i praxis. I NJA 1973 s 1 (I–II) fann HD att fastighetsdomstolen var behörig att pröva två käromål, eftersom kändena påstått att skadorna orsakats genom miljöfarlig verksamhet. I NJA 1973 s 527 var det fråga om huruvida ett visst rättsförhållande var ett förvaringsavtal, som känden hävdade, eller ett hyresförhållande, som svaranden hävdade. HD fann att målet skulle prövas av tingsrätten. Anledningen var att känden påstått att avtalet var ett förvaringsavtal. Det var även i NJA 1984 s 705 tvistigt vilket rättsförhållande som förelåg mellan parterna. Eftersom känden åberopat att ett anställningsförhållande förelegat var arbetsdomstolen behörig att pröva talan mot tingsrättens dom. Någon prövning av om de faktiska förhållanden kändena anförde innebar att miljöfarlig verksamhet utövats, eller om ett förvarings- eller anställningsavtal förelåg, gjordes inte.⁹⁹

I ett tillägg till NJA 1973 s 1 (I) diskuterar justitierådet Ulveson vad som bör ingå i processhindersprövningen och vad som bör prövas med själva saken. Han påpekar att

⁹⁶ Jfr Heuman JT 2011–12 s. 652.

⁹⁷ Se citatet ovan 3.2.3.

⁹⁸ Heuman JT 2009–10 s. 349.

⁹⁹ Heuman JT 2009–10 s. 349. NJA 1973 s 1 (I–II), NJA 1973 s 527 och NJA 1984 s 705 är återgivna ovan 3.1.1.

domstolen inte ska ta ställning till frågan om den verksamhet som åberopas till grund för anspråket verkligen utgör miljöfarlig verksamhet. Inte heller ska det prövas om den som talan riktas mot är ansvarig enligt miljöskyddslagens regler. Vidare lyfter Ulveson frågan om huruvida domstolen ska vara bunden av kändens klassificering av omständigheterna, speciellt när dessa uppenbarligen inte kan innebära miljöfarlig verksamhet. Även i dessa fall menar Ulveson att prövningen ska sparas till själva saken, eftersom det annars är svårt att få en klar gräns mellan behörighetsfrågor och frågor gällande själva saken.

Även i skiljemannarättsliga sammanhang verkar påståendedoktrinen innebära samma inställning till kändens påståenden om den rättsliga betydelsen av de faktiska omständigheterna. För att en domstol ska vara behörig måste kändens hävda att det finns ett annat rättsförhållande parterna emellan än det som täcks av det skiljeavtal som svaranden lägger fram. I NJA 2012 s 183 krävde kändens i domstol återbetalning av en försträckning. Svaranden invände att skulden reglerats i och med ett senare avtal med skiljeklausul. Svaranden menade att försträckningen därigenom ingick i det rättsförhållande som skiljeavtalet omfattade. Med tillämpning av påståendedoktrinen fann HD att tingsrätten var behörig, eftersom käromålet hänförde sig till ett annat rättsförhållande än det som täcktes av skiljeavtalet.

Här kan det sättas i fråga vilket utrymme en part har att ensidigt styra vilket forum som kommer att pröva hela eller delar av ett tvistemål. NJA 2012 s 183 kan tyckas ge utrymme för att vilka påståenden som helst om att en viss del av ett avtal hör till ett separat rättsförhållande leder till att frågor som rör den delen hamnar under domstolens behörighet, även om en skiljeklausul utformats för att täcka hela avtalet.¹⁰⁰ Lyckligtvis är det inte så.

Det som är avgörande för domstolens behörighet är att det påstådda anspråket hänför sig till det rättsförhållande som omfattas av skiljeavtalet. Visar det sig när själva saken prövas att vissa påståenden som godtogs inom ramen för behörighetsprövningen inte är riktiga ska kändens talan ogillas, inte avvisas. Hävdas det att anspråket härflyter ur ett annat rättsförhållande ger skiljeavtalet inte skiljenämnden behörighet i de frågorna. Det

¹⁰⁰ Heuman s. 80.

är i princip enbart när käranden stödjer sig på avtalet som omfattas av skiljeavtalet som skiljenämnden är behörig att döma i tvisten. Anspråk som ligger utanför skiljeavtalets omfattning hindrar dock inte att rättigheter och skyldigheter enligt det avtal som omfattas fortfarande kan prövas av skiljemän.¹⁰¹

Följaktligen innebär påståendedoktrinen visserligen inte att frågor kan ”stjälas” från skiljenämndens behörighet till domstolens fördel. Emellertid innebär påståendedoktrinen att en part i viss mån kan hitta på att ett visst rättsfakta föreligger för att skapa en process i skiljenämnd eller hos domstol.¹⁰² Detta ger utrymme för att frågor, som i praktiskt hänseende tydligt hör till ett visst avtalsförhållande kan komma att tas upp av en domstol eftersom den rättsliga frågan hänför sig till ett annat rättsförhållande (till exempel ett utomobligatoriskt rättsförhållande). Samma bevisfrågor kan därför uppstå hos både skiljenämnden och i domstol, men deras rättsliga relevans begränsas av forumets behörighet.¹⁰³ Genom att formulera grunden till anspråket på visst sätt har en part därför viss möjlighet att välja forum, men forumets behörighet är då begränsad till just den grunden.¹⁰⁴

Ett rättsfall som kan tyckas gå emot min beskrivning av påståendedoktrinen är NJA 1973 s 620. Fallet är svårtolkat. Käranden, en privatperson, yrkade att svaranden, ett aktiebolag, skulle förpliktas att utge semesterersättning beräknad till viss summa. Svaranden invände att det mellan parterna fanns ett agenturavtal med skiljeklausul som innebar att tvisten skulle lösas av skiljemän. Käranden menade att en tid efter att agenturavtalet slöts uppstod ett arbetsförhållande mellan parterna och att det inte fanns något rättegångshinder eftersom kravet hänförde sig till arbetsförhållandet. Föredraganden i HD anförde i sitt betänkande att inget rättegångshinder förelåg eftersom käranden inte grundat sin talan på agenturavtalet och skiljeklausulen därför inte omfattade kärandens talan. HD fann dock att kärandens uppgifter inte angav hur eller när den påstådda förändringen i avtalssituationen skulle ha inträtt eller vad den närmare

¹⁰¹ Lindskog (I:0-6.1.2) n. 5 samt (I:0-8.1.1) n. 1 och Schöldström JT 2008–09 s. 140 f. Se även Lindskogs tillägg i NJA 2008 s 406. Grundar domstolskäranden sitt anspråk på ett avtal med skiljeklausul är domstolen inte behörig, se NJA 1955 s 500 och Welamson SvJT 1964 s. 279.

¹⁰² Lindell s. 622.

¹⁰³ Jfr Schöldström JT 2008–09 s. 690, Ekelöf, Bylund & Edelstam s. 173, Heuman s. 374 och Lindblom s. 362.

¹⁰⁴ Jfr dock nedan 4.2.3, angående genomlysning.

inneburit. Frågan om rätt till semesterersättning antogs därför ha sådant samband med agenturavtalet att skiljeklausulen var tillämplig i tvisten.

Föredragandens uppfattning verkar stämma överens med den rättsuppfattning jag framför i denna uppsats. Frågan är varför HD inte har gått på samma linje. Lindskog menar att föredragandens bedömning sannolikt är den korrekta.¹⁰⁵ Lindskog anser att HD troligen menade att om det finns ett anställningsförhållande måste det ha utvecklades ur agenturförhållandet och således vara samma rättsförhållande, om än omgestaltat.¹⁰⁶ Madsen anser att fallet ger uttryck för anknytningsdoktrinen.¹⁰⁷ Möjligen kan det vara så att HD ansåg att käranden inte gjort tillräckligt tydligt att arbetsförhållandet var ett separat rättsförhållande. Kanske behövde käranden ha gett viss beskrivning av hur arbetsförhållandet uppstått för att behörighet skulle kunna grundas på kärandens påstående. Med hänsyn till hur domskälen är formulerade bör det vara uteslutet att HD ansåg att kärandens påstående vara uppenbart ogrundat.

Vilka påståenden som helst godtas inte, varken i skiljeförfaranden eller i domstol. Viss granskning görs av kärandens påståenden. Till att börja med kan en oriktig rättsuppfattning innebära att kärandens påstådda grunder inte kan läggas till grund för behörighet.¹⁰⁸ Civilrättsligt formulerade anspråk som av någon anledning krävt förvaltningsdomstols dom eller prövning har inte kunnat prövas av allmän domstol.¹⁰⁹ Till exempel har ett anspråk riktat mot en kommun ansetts röra myndighetsutövning, varför allmän domstol inte var behörig.¹¹⁰ Följaktligen bör inte heller en skiljenämnd kunna pröva ett sådant anspråk. Utöver denna begränsning har det i doktrin diskuterats om de påståenden som med hjälp av påståendedoktrinen läggs till grund för behörighetsprövningen får vara uppenbart ogrundade.

¹⁰⁵ Lindskog (I:0-6.1.2) n. 8.

¹⁰⁶ Lindskog (I:1-5.1.3) n. 156.

¹⁰⁷ Madsen SvJT 2016 s. 661, särskilt n. 18. Om anknytningsdoktrinen, se nedan kapitel 5.

¹⁰⁸ Heuman JT 2009–10 s. 349 f.

¹⁰⁹ NJA 1987 s 198.

¹¹⁰ NJA 1983 s 680. Se även NJA 1998 s 656.

4.2 Påståendedoktrinen undantag

4.2.1 Uppenbart ogrundade påståenden

Schöldström har påstått att det kopplat till påståendedoktrinen finns ett krav på att de omständigheter som kändaren lägger till grund för sin talan inte får vara uppenbart ogrundade.¹¹¹ Han menar att om kändarens påståenden är uppenbart ogrundade kan behörighetsprövningen inte baseras på dessa. Till stöd för den uppfattningen lades NJA 2005 s 586. Vidare har HD i NJA 1982 s 738 enligt Schöldström ställt krav på att en invändning om skiljeklausul inte uppenbart får sakna fog.¹¹² Schöldström utgick i det sistnämnda fallet från att kravet var kopplat till påståendedoktrinen. Runesson menar att hänvisningen till avtalet inte får vara uppenbart ogrundat.¹¹³ Den uppfattningen verkar han grunda på anmälan i SvJT av Welamson och NJA 1982 s 738. Welamson förordar en ordning där uppenbart ogrundade påståenden inte bör accepteras, även om hans förslag ser något annorlunda ut.¹¹⁴ Heuman menar att NJA 1982 s 738 tyder på att kändarens uppenbart ogrundade påståenden inte kan läggas till grund för behörighetsbedömningen.¹¹⁵

Madsen är av uppfattningen att NJA 2008 s 406 och NJA 2012 s 183 innebär att något krav på att kändarens påståend ska vara uppenbart ogrundade inte längre finns. Han menar att HD inte längre följer den av Welamson förordade varianten av påståendedoktrinen som går att se i NJA 1982 s 738. I de två senare fallen har HD medvetet utelämnat kravet på uppenbart ogrundade påståenden, vilket innebär en ny tappning av påståendedoktrinen.¹¹⁶

Lindskog delar Madsens uppfattning om att det antagligen inte finns ett uppenbarhetsundantag kopplat till påståendedoktrinen.¹¹⁷ I NJA 1982 s 738 krävde kändaren skadestånd på grund av ett intrång i en mönsterrätt och hänvisade till mönsterskyddslagen. Svaranden invände att domstolen inte var behörig eftersom det mellan parterna fanns ett licensavtal som omfattade tvisten och som innehöll en skiljeklausul.

¹¹¹ Schöldström, *Till minnet av Södra Roslags tingsrätt* s. 172, Schöldström JT 2007–08 s. 467 och JT 2008–09 s. 140 ff. Schöldström verkar på sistnämnda ställe hålla öppet för att detta krav inte alltid är aktuellt.

¹¹² Schöldström, *Till minnet av Södra Roslags tingsrätt* s. 182 ff.

¹¹³ Runesson JT 2002–03 s. 678. Welamson SvJT 1964 s. 276.

¹¹⁴ Welamson SvJT 1964 s. 278 f.

¹¹⁵ Heuman JT 2009–10 s. 340. Se även Heuman JT 2011–12 s. 652.

¹¹⁶ Madsen SvJT 2013 s. 742. Se även Madsen SvJT 2016 s. 660 f.

¹¹⁷ Lindskog (I:0-6.1.2) n. 1.

Lindskog menar att det är en missuppfattning att det uppenbarhetsrekvisit som HD ställer upp är kopplat till påståendedoktrinen. Uppenbarhetsrekvisitet hör istället till reglerna för blandad kompetens.¹¹⁸

Reglerna om blandad kompetens berör till exempel mål där flera grunder är omstridda, varav någon omfattas av skiljeavtalet, medan någon faller under domstols behörighet. Huvudregeln är att uppdelning i flera processer ska ske. Ett undantag från denna regel kan göras när bedömningen som ska göras i annan ordning framstår som uppenbar. Den uppenbara bedömningen behöver då inte göras i det forum som egentligen är behörigt. Processen kan således hållas inom det forum där den påbörjades.¹¹⁹

När HD frågade sig om åberopandet av licensavtalet uppenbart saknade fog var det för att avgöra vilken effekt svarandens åberopande av skiljeavtalet skulle ha på tingsrättens behörighet att döma i målet. Vissa av svaranden väckta frågor täcktes uppenbarligen av skiljeavtalet, varför åtminstone en viss del av målet behövde bedömas av skiljemän. En väg ur detta hade varit ifall de frågor som skulle bedömas av skiljemän vore uppenbara. Då hade dessa frågor inte behövt hänskjutas till ett skiljeförfarande och skiljeavtalet hade kunnat bortses från. HD fann dock att invändningen hade fog för sig. I denna del av domskälen frågade sig HD inte om behörighetsbedömningen skulle ske efter viss bevisning eller om kändens grunder skulle godtas. HD frågade sig hur de olika frågorna i målet borde fördelas, främst med tanke på att svarandens invändning omfattades av ett skiljeavtal. Lindskogs tolkning av målet framstår därför som den tolkning som har mest fog för sig.

I NJA 2005 s 586 är det dock tydligt att HD använder sig av ett uppenbarhetsundantag kopplat till påståendedoktrinen. I målet krävde en privatperson i svensk tingsrätt att det danska företag PLS Rambøll Management A/S (Rambøll) skulle fullgöra sin skyldighet att betala 4 miljoner kr enligt ett avtal som han menade förelåg mellan parterna. Käranden menade att art. 5.1 i Brysselkonventionen skulle ge svensk domstol behörighet. Den åberopade forumregeln gäller talan som avser avtal. Svaranden invände att det mellan parterna inte förelåg något avtal, att svensk domstol därför inte var behörig, samt att det inte fanns någon sådan förpliktelse att fullgöra som käranden

¹¹⁸ Lindskog (I:0-8.1.5) n. 3.

¹¹⁹ Lindskog (I:0-8.1.1) och (I:0-8.1.5). Se även Heuman s. 81 och SOU 1994:81 s. 100.

gjorde gällande. Avtalet som käranden åberopade var ett dubbelrelevant rättsfaktum. HD frågade sig därför vilket beviskrav som kunde ställas i behörighetsprövningen angående de omständigheter som gjordes gällande. HD fann att det inte kan anses undergräva Brysselkonventionens avsedda effekt att ställa ett krav på att de omständigheter som käranden anfört inte får vara uppenbart ogrundade. Vad käranden påstått i målet kunde inte anses vara uppenbart ogrundat.

Jag anser att det finns anledning att ifrågasätta att domen skulle innebära att uppenbarhetsundantaget alltid ska tillämpas tillsammans med påståendedoktrinen. När det är fråga om vilket land som har domsrätt krävs det större försiktighet från domstolen än när fråga står mellan svensk skiljenämnd och svensk domstol. HD påpekade att ändamålet med Brysselkonventionen är att fördela domstolars internationella behörighet. HD gav i målet två anledningar till att uppenbarhetsundantaget ställdes upp. För det första innebär påståendedoktrinen att en talan ska ogillas, istället för att avvisas, om den bygger på dubbelrelevanta rättsfakta som inte föreligger. Har dom getts i målet kan talan inte väckas i annan domstol, vilket kan anses innebära att saken har undandragits prövning av den domstol som egentligen skulle ha prövat saken. För det andra syftar Brysselkonventionen till att säkerställa rättssäkerhet genom att möjliggöra för parterna att förutse vilken domstol som är behörig. I förutsebarhetskravet ligger dels att käranden utan svårighet kan avgöra var talan ska väckas, dels att svaranden och domstolen kan avgöra om talan har väckts i rätt forum utan att behöva genomgå ett omfattande förfarande.

Båda dessa hänsynstaganden gör sig till viss del gällande i skiljemannarättsliga sammanhang. Staten har ett intresse för att tvister slits i rätt forum, bland annat eftersom att den har ett ansvar att tillgodose den enskildes rätt till rättegång när den enskilde inte har av sagt sig den rättigheten.¹²⁰ Vidare har skiljemän ett intresse i att få avgöra de tvister som de genom avtal ska bli tilldelade. I likhet med den andra anledningen som HD framför är det också viktigt för att de svenska skiljemannarättsliga reglernas rättssäkerhet och effektivitet att det är någorlunda enkelt att avgöra om en tvist ska slitas i domstol eller genom skiljeförfarande.

¹²⁰ Art. 6 Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (EKMR). Se Westberg s. 422 f. och Lindskog (0-4.1.1-4).

Det första argumentet väger sannolikt tyngre i den internationella situation som var aktuell i Rambøll-fallet än i en inhemsk fråga om skiljenämnds behörighet. I den förra situationen har svensk domstol internationella regler och andra länders domstolars tolkning av dessa regler att ta hänsyn till. Domstolen bör inte ta sig så stor domsrätt att den inkräktar på andra länders domsrätt, eftersom det skulle gå emot Brysselkonventionens ändamål att fördela domstolars internationella behörighet. I den inhemska skiljemannarättsliga situationen har staten och domstolar inte lika starkt intresse i hur tvisterna fördelas.¹²¹ Skiljemännens intresse av att få slita tvister väger antagligen inte så tungt i sammanhanget.

Det verkar således vara den internationella aspekten som vägde särskilt tungt när HD använde sig av ett uppenbarhetsundantag. För att belysa detta ytterligare kan en jämförelse göras med AD 1995 nr 120. I målet hade det svenska tjänstemannaförbundet HTF väckt talan mot ett danskt bolag, Premiair A/S (Premiair), som bedrev charterflygverksamhet. HTF företrädde kabinpersonal som sagts upp från konsortiet Scanair. HTF hävdade att verksamhet övergått från Scanair till Premiair, och att Premiair vid anställandet av viss kabinpersonal frångått turordningsreglerna i anställningsskyddslagen (1982:80). I fallet var frågan om svensk domstol hade domsrätt. Domstolens behörighet berodde på om tvist avseende anställningsavtal förelåg i Lugano-konventionens¹²² mening. HTFs påstående om att verksamheten övergått visade sig vara ett dubbelrelevant rättsfaktum.

Arbetsdomstolen påpekade att det generellt är tillräckligt att käranden påstår att omständigheten föreligger. Med ett annat synsätt hade domstolen behövt gå in i sakprövningen innan behörighetsfrågan var avgjord. Svaranden gavs visserligen rätt i att det angivna synsättet inte alltid kan tillämpas i internationella tvister vid prövning av domsrätt. Arbetsdomstolen fann emellertid att i detta fall hade tvisten en så påtaglig anknytning till svenska förhållanden att reservationen angående internationella tvister inte hade någon betydelse. Arbetsdomstolen ansåg att det inte kan begäras av arbetstagarparterna att övergångens styrks i detta stadium och utgick därefter ifrån att övergång av verksamhet hade ägt rum.

¹²¹ Se ovan 2.1.

¹²² Konventionen den 16 september 1988 om domstols behörighet och om verkställighet av domar på privaträttens område.

Som jag tolkar domskälen ges här uttryck för uppfattningen att påståendedoktrinen i allmänhet inte är förenad med ett beviskrav (till exempel ett uppenbarhetsundantag), men att det kan vara påkallat i frågor om svensk domsrätt. I den aktuella situationen var dock anknytningen till Sverige så påtaglig att den återhållsamhet som normalt finns i domsrättsfrågor inte var nödvändig. Mig veterligen finns det inte några andra fall där HD eller annan prejudikatskapande domstol i domskälen har prövat, tillämpat eller diskuterat ett beviskrav kopplat till påståendedoktrinen.

Vidare bör det gå att se till vad det dubbelrelevanta rättsfaktumet är i den enskilda situationen. Här går det att finna ytterligare likheter mellan Rambøll-fallet och AD 1995 nr 120. I båda målen stödde sig kåranden på det dubbelrelevanta rättsfaktumet att det fanns ett avtalsförhållande (i någon mening) mellan parterna. I båda fallen var svaranden en dansk aktör som hävdade att något avtalsförhållande inte förelåg. I de skiljemannarättsliga situationerna hanteras en sådan fråga med hjälp av separabilitetsdoktrinen. Separabilitetsdoktrinen innebär i princip att det är tillräckligt att den påkallande parten uppvisar ett skriftligt avtal mellan parterna som innehåller en skiljeklausul för att skiljenämnden ska kunna anta att ett giltigt skiljeavtal föreligger (3 § LSF).¹²³

Att med tillämpning av påståendedoktrinen godta att ett avtalsförhållande överhuvudtaget föreligger måste ses som ett större steg än att godta att vissa omständigheter omfattas av ett visst avtal mellan parterna. Detta är extra tydligt inom skiljemannarätten, eftersom skiljeavtalet innebär ett undantag från rätten till rättegång.¹²⁴ Dessutom är risken större vid godtagande av avtalsbundenhet i sig att svaranden dras in i en process denne inte kunnat förutse. Denna restriktiva hållning mot påståenden om skiljebundenhet visar sig i att det till separabilitetsdoktrinen finns kopplat ett visst beviskrav. Det sagda är ett argument mot att ett uppenbarhetsundantag ska tillämpas i skiljemannarättsliga sammanhang, eftersom påståendedoktrinen där inte rör frågor om skiljebundenhet i sig.

Angående HDs andra argumentet i Rambøll-fallet, som syftar till rättssäkerhet, står intressekonflikten i ett skiljemannarättsligt sammanhang mellan å ena sidan den ena

¹²³ Heuman JT 2011–12 s. 650 och prop. 1998/99:35 s. 74 f. Se ovan 2.5.

¹²⁴ Lindskog (0-4.1.4).

partens intresse av att få sitt val av tvistelösningsform respekterat, å andra sidan den andra partens rätt till rättegång.¹²⁵ Frågan om skiljebundenhet i sig är i detta skede redan avgjort. En skiljenämnd som då ska avgöra sin behörighet vet inte i förväg om den ena parten slutit ett avtal som innebär ett val i just denna fråga, eller om den andra parten egentligen har av sagt sig rätten till rättegång. I de flesta av dessa situationer är det inte orimligt att låta de dubbelrelevanta grunderna för de gjorda anspråken vara styrande för behörighetsfrågan. Käranden kan med sin talan varken utvidga eller inskränka vilka rättsfrågor som omfattas av ett skiljeavtal.¹²⁶ De rättsfrågor som käranden väcker när denne stödjer sin talan på ett avtal med skiljeklausul hör faktiskt till vad som omfattas av skiljeklausulen. Något som kan uppfattas som en brist i systemet uppkommer först när helt huvudlösa käromål också respekteras med hjälp av påståendedoktrinen. För en ekonomiskt svagare part kan det vara väldigt ansträngande att behöva försvara sig även mot påhittade grunder. Viss vinst i rättssäkerhet, men också i effektivitet, finns det alltså i att inte godta uppenbart ogrundade påståenden.

Med ett uppenbarhetsundantag tappar man dock effektivitet och rättssäkerhet i andra hänseenden. Antag att en skiljenämnd med hjälp av påståendedoktrinen har funnit sig behörig efter att kärandens påstående inte ansetts uppenbart ogrundat. Skiljenämnden ogillar sedan talan. Hovrätten kan då komma att undanröja domen om den anser att påståendet var uppenbart ogrundat, eftersom skiljenämndens behörighetsbeslut då har varit felaktigt. Antag istället att en skiljenämnd avvisar en talan på grund av att den anser att kärandens påstående är uppenbart ogrundat. Vid ett avvisande kan en part föra talan mot domen enligt 36 § LSF. Hovrätten kan vid sådan talan ändra avvisningsdomen om den anser att kärandens påstående endast var svagt grundat, men inte uppenbart ogrundat. Både gränsdragningen för vad som är uppenbart ogrundat och de utökade möjligheterna att föra talan mot en skiljedom som undantaget medför gör att undantaget istället kan komma att fördröja och komplicera tvistlösningen.¹²⁷

Efter 2005 års fall har påståendedoktrinen tillämpats i flera mål från HD, däribland de skiljemannarättsliga målen NJA 2008 s 406, NJA 2012 s 183 och NJA 2017 s 226. I dessa tre fall nämns inte i HDs domskäl att påståendedoktrinen skulle kunna vara

¹²⁵ Art. 6 EKMR. Se Westberg s. 422 f. och Lindskog (0-4.1.1-4).

¹²⁶ Se ovan 4.1.1.

¹²⁷ Heuman JT 2009–10 s. 340.

förenad med ett uppenbarhetsundantag, förutom i Lindskogs tillägg till 2008 års fall. Enligt Lindskog gav målet inte anledning att närmare gå in på uppenbarhetsundantagets vara eller icke vara. I de två senare målen var parterna till stor del överens om själva omständigheterna som utgjorde de dubbelrelevanta rättsfaktumen. Svaranden i 2012 års fall bestred inte att försträckningen gjorts, utan menade att den bortfallit på grund av senare avtal. I 2017 års fall medgav svaranden att en utbetalning till tredje man gjorts, men att den utgjorde en kostnad som enligt huvudavtalet kunde avräknas från köpeskillingen. Jag anser att det är osannolikt att HD ansett att uppenbarhetsundantaget ändå alltid funnits med i bakgrunden, utan att det har tagits upp. Det är dock möjligt att HD under omständigheterna i de tre målen inte ansett sig behöva beröra uppenbarhetsundantaget.

Utifrån det som har framförts under detta avsnitt framstår det som att den skiljemannarättsliga påståendedoktrinen som huvudregel inte är förenad med ett uppenbarhetsundantag. Att pröva om ett påstående är uppenbart ogrundat ska sannolikt bara ske undantagsvis och när omständigheterna i målet gör det nödvändigt. I de fall där uppenbarhetsundantaget har tillämpats utmärker sig två aspekter, nämligen att det var fråga om svensk domsrätt eller inte och att det dubbelrelevanta rättsfaktumet i fråga var avtalsbundenhet i sig. Dessa aspekter är inte helt relevanta i skiljemannarättsliga sammanhang. Härefter ska nästa undantag från påståendedoktrinen undersökas, nämligen så kallad genomlysning.

4.2.2 NJA 2017 s 226

I NJA 2017 s 226 (avräkningsavtalsfallet) hade privatpersonerna IH och BS samt företagen Lindmalm Consulting Aktiebolag (Lindmalm) och Aktiebolaget Kemisten (Kemisten) sålt det gemensamt ägda aktiebolaget Arvika Gjuteri Holding AB. I samband med försäljningen avtalade ägarna om att Kemisten skulle uppbära köpeskillingen från försäljningen och efter betalning av transaktionskostnader redovisa köpeskillingen till säljarna. Kemisten betalade ut köpeskillingen till säljarna efter att ha räknat av knappt 2,5 miljoner kronor i kostnader. De 2,5 miljoner kronorna betalades ut till ett tredje bolag. IH, BS och Lindmalm väckte då talan mot Kemisten och Kemistens VD, LML, vid tingsrätten och yrkade att Kemisten och LML skulle förpliktas betala skadestånd med vissa belopp.

Två alternativa grunder för skadeståndsskyldighet angavs av kändena gentemot båda svaranden. Grunderna rörde två olika trolöshetsbrott begångna av LML genom avräkningen från köpeskillingen. Kemisten påstods ha principal- alternativt organansvar för brotten. Svarandena yrkade att talan skulle avvisas. De gjorde gällande att avtalet mellan parterna innehöll en skiljeklausul och att kändenas talan egentligen helt vilade på avräkningsavtalet eller i varje fall hade sådan stark anknytning till avtalet att den omfattades av skiljeklausulen. I sak invände svarandena att den omstridda utbetalningen var en transaktionskostnad som Kemisten enligt avtalet haft rätt att avräknat från köpeskillingen. Kändena invände att talan inte täcktes av skiljeklausulen eftersom talan grundade sig på brott, inte på avtalet.

Tingsrätten ansåg att kändena grundade sin talan på ett utomobligatoriskt rättsförhållande och därmed inte gjorde gällande att anspråket är en följd av avtalet. Av den anledningen omfattades käromålet inte av skiljeklausulen. Att Kemisten fått köpeskillingen i sin besittning på grund av avtalet medförde enligt tingsrätten inte någon annan bedömning. Hovrätten ansåg att prövningen i målet i allt väsentligt skulle innebära en prövning av om Kemisten genom LMLs handlande har åsidosatt sina skyldigheter enligt avtalet. Kändenas talan grundade sig därför direkt på avtalet och omfattades därför av skiljeklausulen. Att talan också innebar att LMLs agerande utgjorde brott saknade enligt hovrätten betydelse.

HD påpekade att när skadeståndsansvar uppstår på grund av andra rättsliga regler än de som hänför sig till det kontraktuella förhållandet så rör det sig om ett rättsförhållande som ligger utanför det rättsförhållande som regleras i kontraktet. Detta rättsförhållande omfattas därför i princip inte av skiljeklausulen. När det är ett åsidosättande av kontraktet som utgör den utomobligatoriska grunden bör dock skiljeklausulen i vissa fall även omfatta en sådan grund. Det bör alltså genom en ”genomlysning” gå att tolka ett sådant käromål så att det ändå omfattas av skiljeklausulen. En förutsättning för att låta skiljeklausulen omfatta även en utomobligatorisk grund är dock att de rättsfakta som åberopats i allt väsentligt motsvarar rättsfakta som skulle kunna grunda kontraktsansvar. Eftersom det inte bör gå att undvika skiljebundenhet genom att maskera sin talan måste domstolen i det enskilda fallet utröna vad som är den egentliga innebörden av talan. Möjligheten att göra en sådan genomlysning av ett käromål bör dock begränsas till klara fall.

I detta fall vilade käromålet på utomobligatorisk grund. Att den aktuella talan skulle få samma effekt som en talan grundad direkt på avtalet tillmättes inte någon avgörande vikt. Det som hade större betydelse var om talan hade samma rättsliga innebörd och om den förutsatte en prövning av väsentligen samma omständigheter. HD fann att avtalet skapade ett rättsförhållande mellan säljarna å ena sidan och Kemisten å andra sidan, dock inget rättsförhållande mellan LML och de andra säljarna. Kärändenas talan grundades dessutom inte på att LML var part i avtalet, utan på att han var ställföreträdare för Kemisten. Skiljeklausulen omfattade således inte talan mot LML. Talan som riktas mot Kemisten byggde i sin tur på vad som gjordes gällande mot LML. Den byggde alltså inte på det rättsförhållande mellan Kemisten och säljarna som avtalet innebar. Slutligen fann HD att det inte fanns anledning att enligt ett anknytnings- eller genomlysningssresonemang likställa talan med en sådan talan som omfattas av skiljeavtalet.

4.2.3 Genomlysning

Med hjälp av genomlysning kan domstolen tolka ett käromål som en talan av det slag som ska prövas av skiljemän. Det är tydligt att genomlysning innebär ett undantag från påståendedoktrinen. Domstolen tar inte kärändens grund på orden, utan ser till vad grunden egentligen innebär. Anledningen till att domstolen har detta tolkningsutrymme är enligt HD att en part inte bör kunna maskera sin talan så att parten undgår skiljebundenhet.¹²⁸ Har en part ingått ett kontrakt med skiljeklausul och för en talan som helt bygger på kontraktet ska parten föra den talan hos en skiljenämnd. Sådan genomlysning ska dock begränsas till klara fall. Frågan är då vilka dessa klara fall är.

En förutsättning för genomlysning är att de rättsfakta som åberopas förutom obligatoriskt ansvar i allt väsentligt svarar mot rättsfakta som kulle kunna grunda ansvar enligt kontraktet.¹²⁹ I NJA 2017 s 226 fanns det två svaranden och deras relationer till kärändena var inte likadana. Kemisten var motpart i avtalet, medan LML var medpart. Avräkningsavtalet grundade bara ett rättsförhållande mellan säljarna å ena sidan och Kemisten å den andra sidan. Eftersom huvudavtalet inte innebar ett rättsförhållande mellan LML och kärändena fanns det, jämfört med den talan som faktiskt fördes, inga motsvarande rättsfakta som skulle kunna grunda kontraktsansvar. Skiljeklausulen kunde

¹²⁸ NJA 2017 s 226 p. 17.

¹²⁹ NJA 2017 s 226 p. 16.

följaktligen inte, ens med hjälp av något anknytnings- eller genomlysningssresonemang, anses omfatta talan mot LML.

Genom avräkningsavtalet fanns det dock ett rättsförhållande mellan Kemisten och kändena. Vad som gjordes gällande mot Kemisten härleddes dock från det utom-obligatoriska rättsförhållande som påstods föreligga mellan kändena och LML. Jämfört med rättsfakta som skulle kunna grunda ansvar enligt avtalet innebar den talan som faktiskt riktades mot Kemisten att andra rättsfakta i inte obetydlig utsträckning skulle komma att prövas. Talan krävde bland annat prövning av olika brottsrekvisit kopplade till LMLs handlande och prövning av Kemistens eventuella ansvar för detta handlande. Kändena behövde därutöver vissa att den omstridda utbetalningen inneburit skada motsvarande det yrkade beloppet. Till följd av dessa skillnader kunde skiljeavtalet inte anses omfatta talan mot Kemisten. Finns det då något annat fall där ett genomlysningssresonemang faktiskt tillämpades?

I den punkt där begreppet genomlysning presenterades hänvisade HD till NJA 2008 s 120. I NJA 2008 s 120 hade ett bolag som bedrev färjeverksamhet mellan Bornholm och Ystad hos tingsrätten väckt talan mot ett kommunalt bolag som drev hamnen i Ystad. När färjebolaget skulle angöra med färjor i Ystad tog färjebolaget del av hamnbolagets tjänster och hamnbolaget tog ut avgifter för de tjänster färjebolaget utnyttjade. Färjebolaget yrkade i första hand återbetalning på knappt 12 miljoner kronor och anförde som grund för yrkandet att de avgifter hamnbolaget tagit ut översteg vad som var tillåtet för hamnbolaget att ta ut enligt den kommunala självkostnadsprincipen. I andra hand yrkade färjebolaget ersättning om 10 miljoner kronor med hänvisning till konkurrensrättsliga regler.

Hamnbolaget invände att det mellan parterna fanns ett investeringsavtal angående utbyggnad av hamnen med tillhörande skiljeklausul som innebar att färjebolagets talan skulle avvisas i den del som avsåg avgifter och kostnader som tagits ut enligt investeringsavtalet. Skiljeklausulen föreskrev att "[e]v. tvist skall avgöras i Skiljedomstol enligt svensk lag". HD fann att till den del färjebolagets yrkande avsåg avgifter som reglerades i investeringsavtalet hade yrkandet så stark anknytning till avtalet att talan i den delen fick anses vara omfattad av skiljeklausulen, trots att färjebolaget inte som grund för sin talan åberopat investeringsavtalet. Färjebolagets talan avvisades

följaktligen till den del talan avsåg återbetalning av vad som bolaget betalat till följd av investeringsavtalet.

HD skrev att det var yrkandets *anknytning* till avtalet som gjorde att yrkandet ansågs vara omfattad av skiljeavtalet. Denna formulering har gjort att rättsfallet antagits innebära en tillämpning av anknytningsdoktrinen.¹³⁰ I och med den hänvisning HD gör till NJA 2008 s 120 i NJA 2017 s 226 kan den tolkningen ifrågasättas. Kärandens talan var i NJA 2008 s 120 formulerad så att avtalet inte åberopades. Enligt käranden grundade sig alltså talan inte på det rättsförhållande som omfattades av skiljeklausulen. I ljuset av NJA 2017 s 226 kan NJA 2008 s 120 tolkas så att HD ansåg att till den del talan avsåg avgifterna i investeringsavtalet var det egentligen det rättsförhållande som skiljeavtalet omfattade som avsågs. Även om käranden kunde formulera sina grunder enbart med hjälp av konkurrensrättsliga regler, eller den kommunala självkostnadsprincipen, undgick det inte HD vilket rättsförhållande talan egentligen avsåg.

De rättsfakta färjebolaget åberopat i denna del motsvarar, såvitt jag kan se, i allt väsentligt de rättsfakta som hade grundat ansvar om kontraktet hade åberopats. Prövningen hade fortfarande rört konkurrensrättsliga regler och den kommunala självkostnadsprincipen. Både i fråga om ansvar och om skada hade samma prövning gjorts. NJA 2008 s 120 får följaktligen anses vara ett exempel på när ett genomlysningssonemang har tillämpats av HD. Mig veterligen finns det inga andra fall där ett genomlysningssonemang har tillämpats.

När ytterligare praxis inte finns att tillgå får man hålla till godo med hypotetiska situationer. Angående talan mot LML i avräkningsavtalsfallet framhöll HD att LML inte var motpart i avtalet. Frågan är hur utfallet hade sett ut om LML (istället för Kemisten) hade varit säljare och den som skulle för säljarnas räkning uppbära köpeskillingen samt redovisa till säljarna. Betalningsansvar hade då kunnat göras gällande direkt på avräkningsavtalet mot samma person som skulle ha utfört de brottsliga handlingarna. Kärandena hade också i detta fall kunnat rikta ett skadeståndskrav mot LML som grundat sig på brottet förskingring.¹³¹

¹³⁰ Se t.ex. Heuman JT 2009–10 s. 358 f., Schöldström JT 2008–09 s. 691 och Forssell & Wallin JT 2007–08 s. 946.

¹³¹ Jfr första grunden i NJA 2017 s 226 p. 3 och 10:1 BrB.

I den beskrivna situationen hade det utomobligatoriska rättsförhållande som de övriga säljarna grundat sin talan på legat nära det kontraktsrättsliga rättsförhållandet. Frågan är då om prövningen av de rättsfakta som åberopas i och med den utomobligatoriska grunden i allt väsentligt svarar mot rättsfakta som skulle kunna grunda kontraktsansvar. En avtalsrättslig prövning hade inriktat sig på huruvida LML haft rätt enligt avtalet att avräkna den utbetalning som gjordes från köpeskillingen. HD ansåg att talan mot Kemisten inte kunde omfattas av skiljeklausulen med hjälp av ett genomlysning-resonemang och utpekade då specifikt brottsrekvisit knutna till LMLs handlande, prövning av Kemistens ansvar för handlingarna och att utbetalningen inneburit skada motsvarande det yrkade beloppet. Prövning av Kemistens ansvar hade i den beskrivna situationen inte behövts.

Dock hade det fortfarande varit nödvändigt med en prövning av om LMLs handlande innebar förskingring och om utbetalningen inneburit skada som motsvarade det yrkade beloppet. Det bör också påpekas att ersättning för ren förmögenhetsskada som vållats genom brott, 2:2 skadeståndslagen (1972:207), kräver att brottet är straffbart.¹³² Som huvudregel är brott straffbara endast vid uppsåt (1:2 BrB), vilket innebär att även uppsåt hos LML hade behövt prövas. Enligt min mening medför detta att även i det förändrade fallet är den utomobligatorisk talan i inte obetydlig utsträckning grundad på andra rättsfakta.

Rent generellt verkar kravet i 2:2 skadeståndslagen bidra till att en talan som grundar sig på påståenden om brottsligt handlande sällan kan omfattas av ett skiljeavtal genom en genomlysning. Många straffbud har rekvisit som aldrig skulle beröras när ett anspråk görs med ett kontraktuellt rättsförhållande som grund, och dessa ska inte sällan vara täckta av svarandens uppsåt. Visserligen beror det på hur avtalet är utformat, men för en talan grundad på ett brottsligt handlande är det sannolikt så att den i inte obetydlig utsträckning grundar sig på andra rättsfakta än vad en hypotetiskt avtalsrättslig talan hade gjort.

För andra typer av utomobligatoriska grunder kan det vara mer sannolikt att de motsvarar en tänkt talan grundad på huvudavtalet. Grundar sig en utomobligatorisk

¹³² Hellner & Radetzki s. 63 f.

talans på rättsregler som kan göras gällande även inom ett avtalsförhållande så är det större chans att en genomlysning är möjlig. För talan grundad på missbruk av dominerande ställning (jfr NJA 2008 s 120) torde genomlysning oftast vara möjligt. Här skulle dock överenskommelser i efterhand kunna påverka bedömningen.

En ytterligare fråga är om det är möjligt att tillämpa av ett genomlysningsresonemang i skiljeförfaranden. För att undvika onödiga upprepningar behandlas den frågan nedan under 4.3.3.

4.3 Svarandens invändningar

4.3.1 Förnekanden

Typsituationen för påståendedoktrins tillämpning är att kändanden anför ett dubbelrelevant rättsfaktum till grund för sin talan mot svaranden. Ändå är det inte enbart kändandens talan som kan vara relevant för tillämpningen av påståendedoktrinen. Även svarandens dubbelrelevanta invändningar kan påverka tillämpningen av påståendedoktrinen.¹³³ Här är det viktigt att göra skillnad på frågan om i vilken mån svarandens invändningar kan påverka tolkningen av kändandens talan å ena sidan, och frågan om påståendedoktrins tillämpning på svarandens invändningar å andra sidan.

Vad som gäller då en invändning från svaranden är dubbelrelevant är inte helt klart enligt Heuman. De invändningar svaranden kan göra delar Heuman upp i tre olika slag: förnekande av kändandens grunder, åberopande av motfakta och rättsinvändningar.¹³⁴ Ett förnekande från svaranden är inte något rättsfaktum.¹³⁵ Svaranden anför då inte någon självständig grund för påståendedoktrinen att tillämpas på. Svarandens förnekande av ett rättsfaktum som kändanden åberopat bör därför inte i sig grunda behörighet med tillämpning av påståendedoktrinen.¹³⁶ Svarandens förnekande påverkar heller inte i sig tillämpningen av påståendedoktrinen på kändandens talan, utan det är främst kändandens talan som styr domstol eller skiljenämnds kompetens.¹³⁷

¹³³ Heuman JT 2016–17 s. 195.

¹³⁴ Heuman JT 2016–17 s. 195. För mer om dessa processhandlingar, se Ekelöf, Edelstam, Heuman & Pauli s. 44 f.

¹³⁵ Heuman JT 2016–17 s. 197 och Heuman JT 2007–08 s. 912 ff.

¹³⁶ Heuman JT 2016–17 s. 197.

¹³⁷ Lindskog (I:0-6.1.2). Se även Schöldström, *Kändandens påståenden som grund för domstols behörighet* s. 172.

4.3.2 Motfakta

Om svaranden i allmän domstol däremot åberopar ett dubbelrelevant motfaktum anser Heuman att det grundar behörighet för skiljenämnd att pröva den av domstolssvaranden anförda grunden i de fall motfaktumet hänför sig till en rätt som svaranden grundar på ett avtal med skiljeklausul.¹³⁸ Lindskog menar att en situation där svaranden invänder med motfakta får handläggas efter vad som följer när blandad kompetens föreligger.¹³⁹

HD har i flertalet domar låtit de grunder käranden lagt för sin talan vara styrande för behörighetsfrågan.¹⁴⁰ I dessa fall har svarandenas åberopanden av motfakta inte hindrat HD från att godta de fakta käranden har åberopat i behörighetsfrågan. Enligt Heuman kan dock svarandens åberopanden i vissa fall leda till att påståendedoktrinen ska tillämpas på invändningarna.¹⁴¹ Angående att svaranden invänder med motfakta finns det framför allt två rättsfall som måste beröras: NJA 1982 s 738 och NJA 2012 s 138.

Ett fall där svarandens åberopande av motfakta föranlett domstolen att lämna behörighet i viss fråga till skiljenämnd är NJA 1982 s 738. Ett företag yrkade att ett annat företag skulle förpliktas betala skadestånd enligt mönsterskyddslagen för sitt intrång i det kärande företagets mönsterrätt. Käranden menade att svaranden enligt ett licensavtal parterna emellan visserligen haft rätt att utnyttja mönstren, men att svaranden gjort detta både efter att avtalet upphört att gälla och i större utsträckning än vad avtalet medgav. Svaranden invände att avtalet inte upphört gälla och att det inte agerat i strid med avtalet. Vidare anförde svaranden att en skiljenämnd, inte domstol, var behörig att pröva frågorna i målet, eftersom licensavtalet innehöll en skiljeklausul. Käranden menade att avtalet upphört att gälla. Parterna var ense om att licensavtalets giltighet i och för sig skulle prövas av skiljemän. Tingsrätten fann att kärandens talan inte kunde leda till en godtagbar dom, eftersom skiljeklausulen innebar att frågan om svaranden haft rätt att utnyttja mönstren skulle avgöras av skiljemän. Beslutet överklagades upp till HD.

HD konstaterade att kärandens grund inte i någon mån hänförde sig till licensavtalet. Skiljeklausulen berörde således inte kärandens grunder och kunde inte leda till att målet avvisades i sin helhet. Svarandens invändningar stödde sig dock på licensavtalet med

¹³⁸ Heuman JT 2016–17 s. 205.

¹³⁹ Lindskog (I:0-8.1.1).

¹⁴⁰ Se t.ex. ovan (3.2.1–2) refererade NJA 2008 s 406 och NJA 2012 s 183, samt nedan n. 151.

¹⁴¹ Heuman JT 2016–17 s. 205.

skiljeklausul, varför dessa invändningar skulle prövas av en skiljenämnd. HD återvisade målet till tingsrätten för att målet där skulle förklaras vilande i väntan på att käranden skulle utverka en skiljedom angående svarandens rätt enligt licensavtalet.

Det kan ifrågasättas i vilken mån NJA 1982 s 738 rör påståendedoktrinen, eller om rättsfallet bara berör vad som gäller vid blandad kompetens när det kommer till svarandens invändning. Lindskog anser att rättsfallet inte har något med påståendedoktrinen att göra, utan att de istället handlar om blandad kompetens.¹⁴² Enligt Heumans synsätt tillämpas dock påståendedoktrinen på båda parternas påståenden.¹⁴³

HD påpekade i domskälen att kärandens grund inte i någon mån hänför sig till licensavtalet. Svaranden påstod att det fanns ett avtal med skiljeklausul som reglerade de förhållanden som käranden gjorde gällande. Avtalet åberopades som ett motfaktum, en tillkommande omständighet utanför kärandens grund. Svarandens invändning om rättegångshinder både bör och har tolkats som att den omfattar både kärandens och egna grunder, enligt Heuman. Utifrån detta fördelade HD behörigheten så att kärandens grunder skulle bedömas av domstolen, medan svarandens invändning skulle bedömas av skiljenämnd. Heuman menar att detta visar på att båda parternas påståenden har lagts till grund för kompetensfördelningen.¹⁴⁴

Som jag förstår Heuman menar han följande. HD måste ha godtagit både kärandens och svarandens grunder på det sätt som påståendedoktrinen innebär att anförda grunder godtas. Något dubbelrelevant rättsfaktum aktualiserades inte sett till de grunder som käranden först lade fram. Svarandens invändning om att det finns ett avtal med skiljeklausul som reglerar de förhållanden som käranden gör gällande, och att avtalet dessutom ger svaranden rätt till att utnyttja mönsterrätterna, innebar att dubbelrelevanta rättsfakta aktualiserades. Invändningen styrde då kompetensfördelningen på så sätt att de frågor som uppstod i och med att påståendet om att licensavtalet omfattade de faktiska omständigheterna skulle bedömas av skiljemän. För att inte hela målet skulle ha överlämnats till skiljenämnd måste dock HD först ha godtagit de utomobligatoriska påståenden (grunder) som käranden gjort. Vidare innebar överlämningen av svarandens

¹⁴² Lindskog (I:0-6.1.2) n. 2.

¹⁴³ Heuman JT 2016–17 s. 197 och 205, se även n. 40 på s. 205.

¹⁴⁴ Heuman JT 2016–17 s. 205 f., särskilt n. 40.

grund till skiljenämnd att den grunden har godtagits på samma vis som en skiljenämnd med stöd av påståendedoktrinen skulle ha godtagit grunden om svaranden istället framfört den som kärke i ett skiljeförfarande.

Lindskogs uppfattning är istället att om domstolssvaranden åberopar ett motfaktum som omfattas av ett skiljeavtal är regeln att uppdelning av frågorna ska ske, med hänvisning till vad som gäller vid blandad kompetens. När skiljesvaranden åberopar ett motfaktum som ligger utanför skiljeavtalets omfattning gäller samma sak, nämligen att uppdelning ska ske.¹⁴⁵

Det är alltså svarandens påstående som i dessa fall styr behörighetsfördelningen. Det är dock inte i egenskap av svarande som dennes påstående blev styrande, enligt Lindskog. Vad HD utgick ifrån var istället hur parterna hade positionerat sig. Svaranden hade påstått sig ha en rätt, och parterna var oeniga om huruvida domstolen hade behörighet att pröva den. Eftersom svaranden påstod sig ha denna rätt var det dennes påstående som blev styrande. Om käreanden påstått rätten hade käreandens påstående blivit styrande.¹⁴⁶

Att NJA 1982 s 738 över huvud taget inte rör påståendedoktrinen kan jag inte hålla med om. Käreanden beskrev ett utomobligatoriskt rättsförhållande mellan parterna. Svarandens invändning hänförde sig till det avtalsrättsliga rättsförhållandet som omfattades av skiljeavtalet. Eftersom HD ansåg att domstolen var behörig att bedöma käreandens grunder måste HD i sin behörighetsbedömning godtagit käreandens grunder och baserat sin bedömning på dem, precis som påståendedoktrinen anvisar. Man hade dock kunnat önska att domskälen vore tydligare med denna tillämpning.

Dessutom kan NJA 1982 s 738 jämföras med det ovan (3.2.2) refererade rättsfallet NJA 2012 s 183. I det senare målet hade käreanden grundat sin rätt till betalning på ett visst låneavtal. Svaranden invände att betalningsskyldighet inte förelåg, och hänvisade till ett par olika avtal som alla omfattades av skiljeklausuler. HD konstaterade då att bedömningen av huruvida tingsrätten var behörig att pröva lånefordringen skulle göras utifrån käreandens påstående, med hänvisning till påståendedoktrinen. De av svaranden

¹⁴⁵ Lindskog (I:0-8.1.1). Se även Heuman s. 81.

¹⁴⁶ Lindskog (I:0-8.2.1) n. 8.

och kändan anförda rättsförhållandena var inte ett och samma, och skiljeklausulerna omfattade enbart de rättsförhållanden svaranden anförde. När det kommer till kändans grunder och svarandens inställning till dessa är positionerna i princip dessamma som i NJA 1982 s 738, med den skillnaden att det rättsförhållande kändan påstår är utom-obligatoriskt. Någon anledning att behandla ett sådant fall annorlunda kan jag inte se. Någon annan relevant skillnad kan jag heller inte se. Rimligtvis bör HD därför ha tillämpat påståendedoktrinen på kändans grunder även i NJA 1982 s 738.

Det som här är av större intresse är dock hur HD hanterade svarandens invändning. För påståendedoktrинens eventuella tillämpning är det viktigt att se till hur kändan bemötte svarandens invändning. Kändan stod fast vid att avtalet upphört att gälla, och att svaranden därför inte hade sådan rätt som svaranden påstod. Kändan var enig med svaranden om att skiljeavtalets giltighet i sig skulle prövas av skiljemän. Vidare påstod kändan inte annat än att visst utnyttjande av mönstren omfattades av licensavtalet, om det nu var gällande. Dock ansåg kändan att licensavtalet aldrig omfattat tillverkning för försäljning utomlands. Kändan har alltså i sakfrågan bestritt de omständigheter svaranden gör gällande, nämligen att licensavtalet är giltigt och att avtalet innebär att svaranden haft rätt till att utnyttja mönstren på sådant sätt som har skett. Det framstår dock inte som att kändan invänt mot att skiljemän skulle komma att pröva svarandens grunder. Kändan anförde nämligen att i fråga om skiljeavtalets betydelse måste det åligga svaranden att åstadkomma en skiljedom till stöd för att licensavtalet gett svaranden rätt till de omtvistade åtgärderna.

HD har därmed inte haft att avgöra vilka förhållanden som ska läggas till grund för behörighetsbedömningen när det gäller svarandens invändning. Att skiljeklausulen innebar att de materiella invändningar svaranden kom med skulle prövas av skiljemän var parterna ense om. Utifrån att parterna intagit dessa positioner uppkom således de två frågorna som var av störst principiell vikt. Den första var om skiljeklausulen medförde att även kändans grunder skulle prövas av skiljemän. Frågan besvarades nekande, eftersom det skulle sätta en part i kändans situation i en processuell situation som inte är godtagbar. Den andra frågan var hur målet i domstol skulle handläggas med tanke på den prövning som en skiljenämnd hade att göra. Den första frågan har inte med

påståendedoktrinen att göra eftersom den hör till själva behörighetsbedömningen.¹⁴⁷ Båda frågorna har, precis som Lindskog skriver, att göra med blandad kompetens.¹⁴⁸ Rättsfallet ger därför inte någon ledning angående huruvida påståendedoktrinen kan tillämpas på svarandens motfaktum.

Schöldström har anfört att den princip som kommit till uttryck i HD-domar rörande påståendedoktrinen är att frågan om domstolens behörighet endast avgörs på grundval av vad kändanden åberopat som grund för sin talan.¹⁴⁹ En liknande uppfattning uttrycks av Madsen.¹⁵⁰ Till stöd för denna uppfattning lägger Schöldström flertalet rättsfall, även om vissa undantag också anges.¹⁵¹ Schöldström menar att NJA 1982 s 738 är ett undantag från denna princip. Han menar att HD i fallet har agerat tvärt emot principen ovan, och låtit endast svarandens påstående vara styrande för utgången i behörighetsfrågan. Förklaringen till detta är enligt Schöldström att HD bedömt om svarandens invändning om skiljeklausulen uppenbart saknar fog, istället för att som i NJA 2005 s 586 pröva om de av kändanden åberopade omständigheterna var uppenbart ogrundade.¹⁵²

I de rättsfall Schöldström lägger fram till stöd för sin uppfattning är det riktigt att högsta instans har låtit kändandens påståenden styra behörighetsprövningen. De rättsfall Schöldström stödjer sig på innebär dock inte att svarandens påstående inte kan vara styrande i vissa behörighetsfrågor. HD motsätter sig inte någonstans en sådan möjlighet. Heuman menar att Schöldströms slutsats innebär att rättsfallen tolkas motsatsvis, vilket inte låter sig göras.¹⁵³

Utöver NJA 1982 s 738 har Schöldström anfört två rättsfall där han anser att inte bara kändandens talan varit styrande för behörighetsbedömningen.¹⁵⁴ Det ena är NJA 1983 s 680 där talan fördes på avtalsrättsliga grunder mot en kommun angående rätt till en plats på ett kommunalt daghem. Tingsrätten gav ett beslut i en interimistisk fråga, vilket

¹⁴⁷ NJA 2012 s 183 p. 13.

¹⁴⁸ Lindskog (I:0-8.2.1).

¹⁴⁹ Schöldström, *Kändandens påståenden som grund för domstols behörighet* s. 185.

¹⁵⁰ Madsen SvJT 2013 s. 744.

¹⁵¹ Skiljemannarättsliga rättsfall som anges är NJA 1955 s 500 och NJA 1982 s 738. Andra rättsfall är NJA 1973 s 1 (I–III), NJA 1973 s 527, NJA 1975 s 675, NJA 1978 s 113, NJA 1983 s 546, NJA 1984 s 705, NJA 2005 s 586, AD 1977 nr 82, AD 1984 nr 147 och AD 1995 nr 120. Som undantagsfall anges AD 1981 nr 64, NJA 1983 s 680 och NJA 1982 s 738.

¹⁵² Schöldström, *Kändandens påståenden som grund för domstols behörighet* s. 183 f.

¹⁵³ Heuman JT 2016–17 s. 195. Se även Welamson SvJT 1982 s. 156.

¹⁵⁴ Schöldström, *Kändandens påståenden som grund för domstols behörighet* s. 177, 179 och 185.

överklagades till hovrätten, som ansåg att allmän domstol inte var behörig att pröva frågan och undanröjde därför beslutet. HD fastställde hovrättens beslut. Avgörandet har enligt min mening inte direkt med påståendedoktrinen att göra. HD förklarade att det beslut som yrkades av käranden inte var ett beslut som allmän domstol kunde lämna. Ett beslut om daghemsplats innebär offentlig förvaltning med karaktär av myndighetsutövning, vilket ankommer på förvaltningsmyndighet. Allmän domstol är inte behörig att i en sådan fråga fatta beslut i förvaltningsmyndighets ställe eller fastställa förvaltningsmyndighets skyldighet att fatta eller underlåta att fatta visst beslut.¹⁵⁵ Det andra rättsfallet är AD 1981 nr 64. Det får dock anses överspelat av arbetsdomstolens senare avgöranden.¹⁵⁶ Följaktligen ger NJA 1983 s 680 och AD 1981 nr 64 inte någon ledning i frågan om påståendedoktrinen tillämpning på svarandens invändning. Stödet för den princip Schöldström fört fram och undantaget från principen måste således sägas vara tunt.

Vidare har frågan ställts om NJA 2012 s 183 kan anses innebära att påståendedoktrinen inte ska tillämpas på grunder som lagts fram av svaranden.¹⁵⁷ HDs dom innebar att kärandens grund skulle prövas av tingsrätten. HD berörde dock inte frågan om domstol eller skiljenämnd skulle pröva svarandens invändningar. Något besked om uppdelning av frågorna på olika fora ges inte heller. Heuman att HD endast berör behörighet för kärandens grund, men inte svarandens.¹⁵⁸ Heumans slutsats är riktig, med tanke på att HD i p. 6-7 skriver att det endast är beslutet att inte avvisa kärandens talan som är överklagat och att det är just denna fråga HD haft att döma i. Någon ledning i om huruvida påståendedoktrinen kan tillämpas på svarandens motfaktum går alltså inte att få i NJA 2012 s 183.

Ett tydligt svar på om påståendedoktrinen kan tillämpas på motfaktum som anförts av svaranden verkar inte stå att finna. Inget av de ovan diskuterade rättsfallen ger direkt hinder eller stöd för en sådan tillämpning. Det kan dock avslutas med en synpunkt från Heuman. Han menar att med hänsyn till principen om att parterna ska behandlas lika

¹⁵⁵ Jfr Heuman JT 2009–10 s. 350.

¹⁵⁶ Schöldström, *Kärandens påståenden som grund för domstols behörighet* s. 185.

¹⁵⁷ Heuman JT 2016–17 s. 206 ff.

¹⁵⁸ Heuman JT 2016–17 s. 207 f.

kan man vara skeptisk till att svarandens påståenden inte skulle kunna grunda behörighet på samma sätt som kärandens.¹⁵⁹

4.3.3 Rättsinvändningar och genomlysning i skiljeförfarande

Då det har gjorts en rättsinvändning från svaranden ska den inte påverka behörighetsbedömningen för käromålet, enligt Heuman. Innebörden av kärandens talan bör inte kunna ändras av svarandens talan. Det faktum att skiljesvaranden anför att kärandens talan måste tolkas så att denne stödjer sig på ett utomobligatoriskt rättsförhållande ska inte påverka skiljenämndens bedömning av det som käranden anført. Det är den åberopande parten själv som avgör om de åberopade faktiska omständigheterna ska bedömas enligt ett avtal eller utomobligatoriska regler. I allmänhet, menar Heuman, ska alltså den rättsliga kvalificering som parten gör av åberopade omständigheter också godtas.¹⁶⁰

Till att börja med kan det påpekas att den omvända situationen har berörts i NJA 2017 s 226.¹⁶¹ Om käranden åberopar ett utomobligatoriskt förhållande och svaranden invänder att det egentligen rör sig om ett annat rättsförhållande som omfattas av en skiljeklausul kan domstolen med hjälp av genomlysning tolka käromålet som en sådan talan som ska prövas av skiljemän.¹⁶² Domstol kan alltså efter invändning från svaranden om att käromålet omfattas av ett skiljeavtal anse att den egentliga innebörden av kärandens talan är att den rör rättsförhållandet som täcks av den åberopade skiljeklausulen.

Frågan är då om genomlysning kan tillämpas även i den situation som Heuman beskriver. Man får här anta att om skiljekärandens talan tolkas så att denna åberopar ett utomobligatoriskt rättsfaktum omfattar skiljeavtalet inte käromålet. HD ger som skäl till genomlysning att en part inte ska kunna undgå skiljebundenhet genom att maskera sin talan.¹⁶³ I den aktuella situationen sker dock det omvända, nämligen att motparten dras in i ett skiljeförfarande genom att käranden stödjer sin talan på ett avtal mellan parterna som har en skiljeklausul. Såvitt kärandens grund inte går att tolka som att den hänför sig till det rättsförhållande som omfattas av skiljeavtalet ska den avvisas. Det är emellertid

¹⁵⁹ Heuman JT 2016–17 s. 196 f.

¹⁶⁰ Heuman JT 2016–17 s. 198.

¹⁶¹ För återgivning av rättsfallet se ovan 4.2.2.

¹⁶² Se ovan 4.2.3.

¹⁶³ NJA 2017 s 226 p. 17.

inte samma sak som att genom en genomlysning anse att en grund hänför sig till ett annat rättsförhållande. När käranden formulerar sin talan med syftet att den ska omfattas av skiljeavtalet är det inte ett avtalsåtagande som käranden försöker undvika. Det som är i konflikt med kärandens intresse är svarandens rätt till rättegång.¹⁶⁴ Käranden har dock rätt att få sin talan prövad av en skiljenämnd i den mån den täcks av skiljeavtalet.¹⁶⁵ Skiljesvaranden har dessutom visst skydd i och med möjligheten att klandra skiljedomen om skiljenämnden har gått utanför sin behörighet (34 § LSF). Även om det i domstol skulle gå att grunda rätt till anspråket med rättsfakta som motsvarar de som skiljekäranden anfört bör skiljenämnden därför vara behörig att pröva den grund skiljekäranden faktiskt har anfört.

En annan situation är att det kan bli fråga om flera olika skiljeförfaranden. Till exempel kan det finnas två huvudavtal med var sin skiljeklausul som har olika utformning. Ett och samma skiljeförfarande kan då inte behandla både anspråk som grundar sig på det ena huvudavtalet och anspråk som grundar sig på det andra huvudavtalet.¹⁶⁶ I dessa fall finns det en risk att en part anpassar sin talan så att den ska falla in under ett specifikt skiljeavtal, och därmed undviker ett annat skiljeavtal. Frågan är dock om det finns något otillbörligt i att grunda sin talan på ett visst avtal före ett annat av den anledningen att det ena avtalet innehåller en förmånligare skiljeklausul. Jag anser inte att det finns något otillbörligt med ett sådant handlande från en part, och således anser jag inte heller att genomlysning bör vara möjligt i en sådan situation.

4.4 Påståendedoktrinen och skiljeavtalets subjektiva omfattning

4.4.1 Påståenden om vem som är avtalspart

Utgångspunkten för påståendedoktrinen tillämpning är att det föreligger ett bindande skiljeavtal mellan parterna och att käranden grundar sin behörighet på ett dubbelrelevant rättsfaktum som hänför sig till ett rättsförhållande som täcks av skiljeavtalet. Käranden behöver då inte bevisa det dubbelrelevanta rättsfaktumet, utan skiljenämnden kan lägga det till grund för sin behörighetsbedömning.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Art. 6 EKMR. Se Westberg s. 422 f. och Lindskog (0-4.1.1-4).

¹⁶⁵ Se ovan 3.2.3.

¹⁶⁶ Heuman JT 2014–15 s. 452 ff.

¹⁶⁷ Heuman JT 2011–12 s. 652. Se även ovan 3.2.3.

HD skrev i NJA 2008 s 406 att den som inte har ingått något skiljeavtal inte kan göras skiljebunden med stöd av doktrinen. Enligt Heuman kan ett så kategoriskt uttalande inte vara riktigt. Visserligen rör påståendedoktrinen oftast inte frågan om ett giltigt skiljeavtal i sig föreligger.¹⁶⁸ Inte heller gäller påståendedoktrinen frågor om tolkning av skiljeavtalet.¹⁶⁹ Emellertid finns det situationer då skiljebundenhet kan grundas på ett dubbelrelevant rättsfaktum. Kärandens behörighetspåstående kan då läggas till grund för behörighetsprövningen med stöd av påståendedoktrinen. Ser man till påståendedoktrинens funktion är det enligt Heuman oklart varför den inte skulle kunna tillämpas i ett sådant fall.¹⁷⁰

Käranden i en domstolsprocess som säger sig ha förvärvat en rätt enligt ett huvudavtal, där svaranden är motpart i huvudavtalet, har talerätt redan på grund av sitt påstående. Svarandens invändning om att käranden inte förvärvat sådan rätt förtar inte kärandens talerätt, utan avtalsförhållandet prövas som en materiell fråga. Talerättsliga problem bör enligt Heuman bedömas på samma sätt i en skiljetvist. Det är däremot inte klart om ett påstående om att man är part i skiljeavtalet är tillräckligt för att skiljenämnden ska kunna anse sig behörig.¹⁷¹

Ett fall som Heuman anser tyder på att denna tillämpning av påståendedoktrinen är möjlig är NJA 1955 s 500. I fallet hade visa patenträttigheter överlåtits från en person till en annan. Kontraktet innehöll en skiljeklausul. Överlåtaren, tillsammans med två andra personer, väckte talan i domstol mot en annan person än den som stod som köpare i kontraktet. Kärandena anförde att köparen som stod i kontraktet endast varit ombud för svaranden och yrkade att domstolen skulle fastställa att svaranden var avtalspart. Svaranden bestred att han var part i avtalet samt gjorde gällande att domstolen på grund av skiljeklausulen saknade behörighet att pröva om han var part i avtalet. HD fann att skiljeklausulen omfattade frågan om vem som var part i avtalet, med hänvisning till skiljeklausulens ordalydelse och att det inte framförts något som tydde på motsatsen. Domstol fann alltså allmän domstol obehörig att pröva målet. Heuman menar att kärandenas påstående om att käranden är avtalspart var tillräckligt för att HD skulle

¹⁶⁸ Heuman JT 2011–12 s. 652.

¹⁶⁹ Heuman JT 2016–17 s. 199.

¹⁷⁰ Heuman JT 2011–12 s. 652.

¹⁷¹ Heuman JT 2009–10 s. 344 f. Se även ovan 3.1.1.

avgöra behörighetsfrågan med utgångspunkt i att svaranden faktiskt var part i både huvudavtalet och skiljeavtalet.¹⁷²

Enligt Lindskog är Heumans uppfattning oriktig, eftersom den innebär att en part med enbart ett påstående skulle kunna skapa kompetens. Huruvida det föreligger ett skiljeavtal som binder parterna ska prövas rättsligt, inte godtas efter kärandens påstående. Påståendedoktrinen saknar relevans för skiljeavtalets objektiva och subjektiva omfattning. Den innebär endast att skiljenämnden ska godta kärandens påstående om att en viss rättsföljd härflyter ur huvudavtalet som innehåller skiljeklausulen. Ett resultat av Heumans förhållningssätt vore att en part som ingått ett avtal innehållande en skiljeklausul i princip skulle kunna dra in vem som helst i en tvist om bundenhet av avtalet genom att påstå att denna är kontraktspart. På omvänt vis skulle också vem som helst kunna påstå sig ha förvärvat rätt enligt ett avtal med skiljeklausul som tecknats av två andra parter, och på så vis kunna dra in någon av parterna i en skiljetvist.¹⁷³

Lindskog anser att HD i NJA 1955 s 500 aldrig hade anledning att ta ställning till frågan om huruvida något skiljeavtal förelåg mellan parterna. Angående skiljeavtalet gjorde kärandena endast gällande att det inte omfattade fastställelseyrkandet. Svaranden gjorde gällande att skiljeavtalet omfattade frågan om han var avtalspart eller inte, och att domstolen därför var förhindrad att pröva frågan. På grund av parternas positionering prövades inte om skiljeavtalet band parterna, utan bara skiljeavtalets objektiva omfattning avseende frågan om vem som var avtalspart till huvudavtalet.¹⁷⁴

Om man antar att svaranden i fallet överhuvudtaget inte hade något med överlåtelsen att göra innebär Heumans tolkning av fallet att svarandena skapade kompetens för skiljenämnden att avgöra en tvist mellan dem och käranden. Som Lindskog påpekar bör något sådant inte vara möjligt, och det är sannolikt inte heller det. Lindskogs tolkning av fallet har således mer fog för sig. Vidare tyder domskälen på att HD har uppfattat parternas talan på det sätt Lindskog beskriver. Domskälen talar snarare om vad som omfattas av skiljeklausulen än vem som är bunden av den. Dessutom kan det tilläggas

¹⁷² Heuman JT 2009–10 s. 348 f.

¹⁷³ Lindskog (I:0-6.1.2) n. 5 och 6.

¹⁷⁴ Lindskog (I:3-4.1.5).

att hovrätten påpekade att det inte ens har påståtts föreligga någon omständighet som skulle medföra att skiljeavtalet skulle sakna ogiltighet i och för sig. Detta tyder på att i varje fall hovrätten tolkat parternas talan på samma sätt som Lindskog.

Avslutningsvis kan det sägas att en sådan tillämpning av påståendedoktrinen som Heuman förespråkar har väldigt långtgående konsekvenser som antagligen strider mot rätten till rättegång. Ett avsteg från den rätten bör endast göras när det är klart att skiljebundenhet föreligger.¹⁷⁵ HDs uttalande i NJA 2008 s 406, att påståendedoktrinen kräver att bindande skiljeavtal finns mellan parterna, bör alltså spegla gällande rätt.

¹⁷⁵ Lindskog (I:0-5.1.2).

5 Anknytningsdoktrinen

5.1 Allmänt

5.1.1 Ursprung och tillämpning

HD har genom NJA 2007 s 475 till synes skapat ett nytt verktyg för skiljenämnders avgörande av sin egen behörighet, den så kallade anknytningsdoktrinen.¹⁷⁶ Det har framförts flera olika uppfattningar angående hur anknytningsdoktrinen förhåller sig till påståendedoktrinen och hur de respektive principerna påverkar varandras tillämpning. Som man kan se nedan har det både argumenterats för att den står i direkt konflikt med påståendedoktrinen och för att den är parallellt tillämplig med påståendedoktrinen (eftersom de berör olika frågor). I den förhållandevis nyligen meddelade domen i NJA 2017 s 226 berörs anknytningsdoktrinen i förhållande till påståendedoktrinen. Till att börja med ska dock anknytningsdoktrinens ursprung tas upp.

I NJA 2007 s 475 hade en privatperson i avtal gett tillåtelse åt ett bolag att under viss tid ta grus från en viss fastighet. Efter att tillståndstiden gått ut väckte privatpersonen talan mot bolaget och yrkade att bolaget skulle förpliktas att betala skadestånd samt gjorde gällande att bolaget vilselett länsstyrelsen att lämna täktillstånd för bolaget för viss tid efter den tid som gällde enligt avtalet. Till grund för sin talan anförde privatpersonen i första hand att det fortfarande förelåg ett avtalsförhållande mellan parterna och att bolaget var skadeståndsskyldigt på grund av brott mot den avtalsrättsliga lojalitetsplikten. I andra hand anfördes att ett avtalsliknande förhållande som medförde skadeståndsskyldighet förelåg mellan parterna. I tredje hand gjordes gällande att en representant för bolaget som bolaget hade principalansvar för gjort sig skyldig till oredligt förfarande, och att bolaget var ersättningsskyldigt på grund av brottet. Bolaget invände att avtalet innehöll en skiljeklausul och att tingsrätten därför inte var behörig att pröva kärandens talan. Tingsrätten konstaterade att tvisten hade sin rot i avtalsförhållandet mellan parterna och att skiljeavtalet utgjorde rättegångshinder i tingsrätten, varvid talan avvisades. Hovrätten fann att vad käranden anført till grund för sin talan hade ett sådant omedelbart samband med avtalet att skiljeklausulen var tillämplig. Tingsrättens beslut stod därför fast.

¹⁷⁶ Madsen SvJT 2016 s. 661 ff. och Waerme SvJT 2010 s. 715 ff. Jfr dock Lindskog (I:1-5.2.1) n. 169 som anser att någon anknytningsdoktrin inte har etablerats.

HD meddelade prövningstillstånd för den av kärende i tredje hand åberopade grunden. Hovrättens avgörande vad gäller de andra två grunderna hade vid HDs prövning vunnit laga kraft. HD konstaterade att skiljeklausulen i avtalet, som löd "[e]ventuella tvister avgörs enligt lag om skiljedom", kunde läsas så att alla tvister som har anknytning till nyttjanderättsavtalet skulle avgöras av skiljemän. HD fortsatte:

”Även om [kärenden] påstått att ersättningsanspråket inte grundar sig på avtalet utan avser ett anspråk grundat på vållande genom brott, har de faktiska omständigheter som åberopats direkt anknytning till nyttjanderättsavtalet”.

Med hänsyn till detta och till att de två övriga grunderna enligt lagakraftvunnet beslut ska prövas av skiljemän fann HD att även tredjehandsgrunden omfattades av skiljeklausulen.

Även NJA 2008 s 120 har ansetts ge uttryck för anknytningsdoktrinen.¹⁷⁷ Utfallet i målet kan dock förklaras utan att ett argument om anknytning används.¹⁷⁸ HD har heller inte hänvisat till fallet vad gäller tillämpning av anknytningsdoktrinen.¹⁷⁹ HD hänvisar dock till NJA 2008 s 120 med anledning av möjligheten att genom en genomlysning omtolka ett maskerat käromål.¹⁸⁰

5.2 Anknytningsdoktrinen i förhållande till påståendedoktrinen

5.2.1 Anknytnings- och påståendedoktrinen som konkurrerande principer

Det lades tidigt fram olika förslag till vad anknytningsdoktrinen innebär och hur den förhåller sig till påståendedoktrinen. Schöldström menade att HD i NJA 2007 s 475 prövade samma principfråga som påståendedoktrinen ämnar besvara, nämligen om allmän domstol eller skiljenämnd är behörig att sakpröva käreandens påstådda anspråk på svaranden. Mer preciserat handlar frågan om vilket eller vilka kriterier som är bestämmande för vilket forum som är behörigt att sakpröva ett anspråk.¹⁸¹

Enligt Schöldström hade HD i NJA 2007 s 475 huvudsakligen sett till anknytningen mellan de faktiska omständigheter som kärenden åberopat och det huvudavtal med

¹⁷⁷ Se t.ex. SOU 2015:37 s. 165.

¹⁷⁸ Lindskog (I:1-5.1.2) n. 178.

¹⁷⁹ Jfr NJA 2010 s 734 och NJA 2017 s 226 där det enbart hänvisas till NJA 2007 s 475 med anledning av anknytningsdoktrinen.

¹⁸⁰ Se ovan 4.2.3.

¹⁸¹ Schöldström JT 2007–08 s. 468 f.

skiljeklausul som svaranden åberopat. Detta kunde göras eftersom skiljeklausulen enligt sin ordalydelse omfattade alla tvister med anknytning till huvudavtalet. Utöver anknytningen har HD också tagit hänsyn till att det var rättskraftigt avgjort att de två övriga grunder som käranden anförde skulle prövas av skiljenämnd. Schöldström ansåg dock att rättsfallet var problematiskt, bland annat eftersom det inte gick att avgöra när anknytningsdoktrinen ska tillämpas och när påståendedoktrinen ska tillämpas.¹⁸²

Som förklaring av HDs resonemang i NJA 2007 s 475 har Forssell & Wallin argumenterat för att HD var förhindrad att dela upp tvisten på flera forum, eftersom lis pendens-problem då hade uppstått.¹⁸³ Mot denna förklaring invände Schöldström att den bygger på en felaktig uppfattning av rättskraften av en domstolsdom eller skiljedom vid en uppdelning av grunderna.¹⁸⁴ En skiljedom över de två första grunderna hade enligt Schöldström inte hindrat en prövning av tredjehandsgrunden i domstol. En domstolsprövning av tredjehandsgrunden hade inte heller hindrat skiljenämnd från att pröva de två första grunderna. Ett avgörandes rättskraft kan nämligen inte gå utöver forumets sakliga behörighet, vilket också gäller när en skiljenämnd är forum.¹⁸⁵

5.2.2 Anknytnings- och påståendedoktrinen som kompletterande principer

Madsen instämde i Schöldströms kritik angående att det inte hade gjorts tydligt i vilka fall anknytningsdoktrinen ska tillämpas och i vilka fall påståendedoktrinen ska tillämpas. Han påpekade dock att HD varken i NJA 2007 s 475 eller NJA 2010 s 734 prövat målet i plenum, vilket tyder på att HD inte har ansett att anknytningsdoktrinen och påståendedoktrinen strider mot varandra.¹⁸⁶

Heuman menar att anknytningsdoktrinen berör en annan fråga än påståendedoktrinen. Påståendedoktrinen berör inte frågor om skiljeavtalets tolkning. Anknytningsdoktrinen är dock en princip med vilken skiljeavtalets omfattning kan utvidgas till frågor som ligger utanför det rättsförhållande som skiljeavtalet är knutet till. Skiljeavtalet kan med

¹⁸² Schöldström JT 2007–08 s. 470.

¹⁸³ Forssell & Wallin JT 2007–08 s. 944 ff. Om lis pendens, se t.ex. Nordh s. 137 ff.

¹⁸⁴ Schöldström JT 2008–09 s. 690.

¹⁸⁵ Ekelöf, Bylund & Edelstam s. 173, Heuman s. 374 och Lindblom s. 362.

¹⁸⁶ Madsen SvJT 2016 s. 662.

stöd i anknytningsdoktrinen tolkas så att det omfattar även frågor av faktisk och rättslig art som ligger utanför det utpekade rättsförhållandet.¹⁸⁷

Lindskog anser att NJA 2007 s 475 är för knapphändigt motiverat för att det klart ska gå att säga vad HD avsåg ge uttryck för. Det framgår inte om HD avsåg att ta avstånd från den begränsning för skiljeavtalets omfattning som identifikationskravet i 1 § 1 st. 2 men. LSF innebär, om HD underkände påståendedoktrinen, eller om HD avsåg skapa ett undantag från huvudregeln att uppdelning ska ske vid blandad kompetens. Fallet är enligt Lindskog närmast att betrakta som rättsförstörande.¹⁸⁸

5.2.3 Anknytningsdoktrинens begränsningar

Att ett visst rättsförhållande ska vara utpekad medför vissa begränsningar för vilka framtida tvister som kan omfattas av ett skiljeavtal.¹⁸⁹ Ett skiljeavtal är till exempel inte giltigt om det föreskriver att alla framtida tvister mellan parterna ska hänskjutas till skiljenämnd, eftersom något rättsförhållande då inte är utpekad.¹⁹⁰ Syftet med att ett rättsförhållande ska vara utpekad är att parterna ska kunna överblicka konsekvenserna av sitt avtal. Ett skiljeavtal som inte är knutet till ett visst rättsförhållande kan leda till att parterna får svårt att förutse vad som faktiskt omfattas av skiljeavtalet och att de därmed riskerar att göra rättsförluster.¹⁹¹

Anknytningsdoktrinen har ansetts strida mot denna regel om att ett rättsförhållande ska vara utpekad och de begränsningar som följer med den regeln.¹⁹² Ett rättsfall som berör den konflikten är NJA 2010 s 734. I fallet hade Facht Distribution AB (Facht) försatts i konkurs. Innan Facht ansökt om konkurs hade Tupperware Nordic A/S (Tupperware) sagt upp ett franchiseavtal mellan bolagen på grund av bristande betalning. I och med avtalets upphörande omhändertog Tupperware ett lager av produkter som delbetalning av Fachts skuld till Tupperware. Produkterna hade Facht köpt från Tupperware.

Konkursförvaltaren ansökte om stämning vid Södertörns tingsrätt och yrkade att Tupperware skulle förpliktas återställa produkterna eller utge ersättning för

¹⁸⁷ Heuman JT 2016–17 s. 199 f.

¹⁸⁸ Lindskog (I:1-5.2.1) särskilt n. 169.

¹⁸⁹ Se ovan 2.4.

¹⁹⁰ Prop. 1998/99:35 s. 210.

¹⁹¹ Lindell s. 614.

¹⁹² Heuman JT 2011–12 s. 665 och Schöldström JT 2007–08 s. 470 ff.

produkternas värde. Som grund för tingsrättens behörighet angav konkursboet att franchiseavtalet innehöll en prorogationsklausul som innebar att tvist med anledning av avtalet skulle slitas vid domstol där bolaget vid tillfället hade sitt hemvist. Vidare anförde konkursboet att bolaget haft sitt hemvist inom Södertörns tingsrätts domsaga, samt att den rättshandling som konkursboet yrkar återvinning av härflyter ur det rättsförhållande som prorogationsavtalet avsåg. Tupperware yrkade att tingsrätten skulle avvisa talan eftersom Tupperware hade sitt hemvist i Danmark, samt att återvinnings-talan inte kan anses härröra ur franchiseavtalet på så sätt att talan omfattas av prorogationsklausulen.

HD konstaterade att det var fråga om huruvida konkursboet kunde åberopa ett prorogationsavtal som konkursgäldenären varit bunden av. Frågan skulle dock inte behöva prövas om kravet på att prorogationsavtalet måste ange ett rättsförhållande innebar att prorogationsavtalet inte var tillämpligt på återvinningstalan. 10:16 RB innebär nämligen, i likhet med vad som gäller för skiljeavtal, att ett prorogationsavtal angående framtida tvister måste ange ett visst rättsförhållande. HD fortsatte genom att påpeka att en återvinningstalan avseende en avtalsprestation inte berör avtalsförhållandet mellan parterna. De rättigheter och förpliktelser som följer av avtalet består även efter en framgångsrik återvinningstalan. Återvinningen korrigerar avtalets verkningar vad gäller det inbördes förhållandet mellan konkursgäldenärerna, men återvinningsvaranden har fortfarande en på avtalet grundad rätt att få återställt det som har förlorats genom återvinningen. Med anledning av detta fann HD att en återvinningstalan inte vilar på huvudavtalet (här franchiseavtalet). Även om återvinningstalan tar sikte på en följd av huvudavtalet innebär det inte att någon rättighet i huvudavtalet tas i anspråk. Huvudavtalet utgör ett annat rättsförhållande än vad som följer av reglerna om återvinning.¹⁹³

Med hänvisning till NJA 2007 s 475 menade HD att det i undantagsfall kan vara så att ett prorogations- eller skiljeavtal kan utsträckas att omfatta även ett annat rättsförhållande än det som är utpekat i tvistlösningsavtalet. Ett sådant undantag kan dock inte vara aktuellt i annat än vissa särskilda fall och under mycket speciella förhållanden. I fallet var det inte aktuellt med ett sådant undantag.¹⁹⁴

¹⁹³ NJA 2010 s 734 p. 11–13.

¹⁹⁴ NJA 2010 s 734 p. 14.

Denna restriktiva inställning till anknytningsdoktrinen som HD intog i NJA 2010 s 734 bekräftas i NJA 2017 s 226. I fallet hade flera käranden väckt talan mot en privatperson (LML) och ett aktiebolag (Kemisten).¹⁹⁵ HD skrev att anknytningsdoktrinen innebär att ett skiljeavtal som inte omfattar ett visst rättsförhållande utsträcks till att ändå omfatta det rättsförhållandet. Detta kan göras i vissa särskilda fall när det finns ett samband mellan det rättsförhållande som skiljeavtalet faktiskt omfattar och det närliggande rättsförhållandet. Att två närliggande rättsförhållanden kan komma att prövas i två skilda fora bör inte annat än undantagsvis leda till att ett skiljeavtal utsträcks. En sådan utsträckning kan nämligen innebära att en part går miste om sin rätt att få frågan prövad i domstol, trots att parten inte avsett avtala bort denna rätt.¹⁹⁶

Det är inte så tydligt vad den avgörande skillnaden är mellan 2007 års fall å ena sidan och de två andra fallen å den andra. I NJA 2007 s 475 ställs det till synes upp två förutsättningar för anknytningsdoktrинens tillämpning. Den första förutsättningen är att de faktiska omständigheterna i en självständig grund som åberopas måste ha direkt anknytning till avtalet. Den andra är att det redan är rättskraftigt avgjort att andra grunder som käranden åberopat för sitt yrkande ska prövas av skiljenämnd, vilket innebär att det är god processekonomi att skiljenämnden får pröva även den tredje grunden. Med dessa förutsättningar ansågs även den tredje grunden omfattas av skiljeavtalet.¹⁹⁷

HD förklarade dock inte vad det innebär att de faktiska omständigheterna anknyter direkt till avtalet. De faktiska omständigheter som hänför sig till den tredje grunden är inte sådana att det rör sig om en rent avtalsrättslig grund.¹⁹⁸ Flera omständigheter hänför sig till de brottsrekvisit som ingår i grunden, vilka inte är relevanta för avtalsrättsliga regler.

En eventuell tredje förutsättning är den vida räckvidd som skiljeklausulen vid en ordagrann läsning hade i fallet.¹⁹⁹ Möjligen kräver en utsträckning av skiljeavtalet att det ska kunna tolkas ha denna vidare omfattning, men antagligen finns det inget sådant krav.

¹⁹⁵ För en återgivning av fallet, se ovan 4.2.2.

¹⁹⁶ NJA 2017 s 226 p. 12–13.

¹⁹⁷ Heuman JT 2009–10 s. 352.

¹⁹⁸ Heuman JT 2016–17 s. 202.

¹⁹⁹ Waerme SvJT 2010 s. 717.

Det ligger nämligen närmare till hands att tro att HD ägnat sig åt utfyllnad skiljeavtalet. Denna utfyllnad har HD gjort med hänsyn till allmänna rättsliga överväganden.²⁰⁰

I Tupperware-fallet skrev HD att det inte finns ett sådant samband som krävs mellan en återvinningstalan förd i konkurs och ett prorogationsavtal som omfattar det avtalsförhållande som återvinningstalan angår. Någon förklaring till att sambandet ansågs bristande gavs inte, förutom att anknytningsdoktrinen är förbehållen för vissa särskilda fall och mycket speciella förhållanden.

I 2017 års fall ger HD en förklaring till att tillämpning av anknytningsdoktrinen avfärdas.²⁰¹ Dock avfärdas också genomlysning av käromålet i samma stycke, vilket gör det svårt att avgöra vilken del av förklaringen som hänför sig till vilken princip. Först sägs det att det tillkommer flera rättsfakta att pröva när talan grundas på det utomobligatoriska rättsförhållandet (ett antal brottsrekvisit). Ur ett anknytningsperspektiv innebär det att omständigheterna som hänför sig till avräkningsavtalet till viss del är separata från de omständigheter som käranden faktiskt lagt till grund för sin talan.²⁰² Jämfört med 2007 års fall framstår dock anknytningen här som lika stark. I båda fallen rör det sig om brott som inte hade varit möjliga utan avtalsförhållandet.

HD avslutar förklaringen med att tillämpningen av skiljeavtalet under alla förhållanden inte skulle kunna utsträckas till att innebära att LMLs skiljeinvändning godtogs. Med detta måste HD mena att skiljeavtalet inte kan utsträckas till att omfatta det utomobligatoriska rättsförhållandet mellan LML och kärandena när det inte ens finns ett rättsförhållande mellan LML och kärandena som omfattas av skiljeavtalet.²⁰³

Utifrån det sagda kan man konstatera att det fanns viss anknytning mellan grunderna för talan som riktades mot Kemisten och avräkningsavtalet. En viktig skillnad mot 2007 års fall är dock att det inte finns några grunder för kärandenas yrkande som enligt ett rättskraftigt avgörande ska prövas av skiljenämnd. Eftersom denna förutsättning inte berörs av HD i 2017 års fall är det svårt att veta om anknytningen i sig inte är tillräcklig, eller

²⁰⁰ Waerme SvJT 2010 s. 717 f.

²⁰¹ NJA 2017 s 226 p. 23.

²⁰² Det är möjligt att just denna del inte rör anknytningsdoktrinen. HD talar om en jämförelse av rättsfakta i den grund som käranden stödjer sig på och en hypotetisk grund som stödjer sig på avtalsförhållandet. Den formuleringen ligger närmare genomlysningsresonemanget, se ovan 4.2.3.

²⁰³ Jfr NJA 2017 s 226 p. 21.

om det är den ytterligare processekonomiska förutsättningen som saknas. Man kan konstatera att anknytningsdoktrinen bara tillämpats när det varit processekonomiskt fördelaktigt. I de två andra fallen saknades en motsvarande processekonomisk förutsättning och anknytningsdoktrinen tillämpades inte. Det går emellertid inte att dra slutsatsen att den processekonomiska förutsättningen är nödvändig för påståendedoktrinen tillämpning. HD har i andra fall inte dragit sig för att dela upp en tvist på flera fora.²⁰⁴ Det är alltså vanskligt att säga något säkert om i vilka fall anknytningsdoktrinen bör tillämpas.

En allmän iakttagelse kan få avsluta detta kapitel. HD har med formuleringen ”inte annat än i vissa särskilda fall och under mycket speciella förhållanden”²⁰⁵ gett sken av att den har försökt begränsa anknytningsdoktrinen tillämpningsområde så mycket som möjligt. Det är svårt att tänka sig en formulering som ligger närmare ett direkt avståndstagande.²⁰⁶ Kanske är NJA 2007 s 475 bara ett misstag som inte ska upprepas och anknytningsdoktrinen en dagslända som flugit färdigt.

²⁰⁴ Se t.ex. NJA 1982 s 738 och NJA 2008 s 120.

²⁰⁵ NJA 2010 s 734 p. 14 och NJA 2017 s 226 p. 12.

²⁰⁶ För den intresserade kan tilläggas att justitierådet Stefan Lindskog, som skrivit att vägmaterialfallet är att betrakta som rättsförstörende (ovan 5.2.2), dömde i både Tupperware-fallet och avräkningsavtalsfallet.

6 Sammanfattning

Påståendedoktrinen är en rättsprincip som understödjer snabbhet, effektivitet och slutlighet för den tvistlösning som sker genom skiljeförfaranden. När en part lägger ett dubbelrelevant rättsfaktum till stöd för sin talan åberopar parten ett rättsfaktum som har betydelse i både processuellt och materiellt hänseende. Utan påståendedoktrinen skulle det kunna uppstå en situation där en domstol skulle vara tvungen att pröva vissa av målets materiella frågor när den prövar skiljenämndens behörighet. Hela tvistlösningen kompliceras och försenas av detta, oavsett om domstolens prövning sker innan eller efter skiljenämnden meddelat dom i tvisten. Påståendedoktrinen avhjälper detta problem genom att partens påståenden om dubbelrelevanta rättsfakta tas för goda i behörighetsprövningen.

Påståendedoktrinen innebär fångas väl i en formulering som HD gjorde i NJA 2008 s 406:

”Kärnan i påståendedoktrinen får anses vara att skiljenämnden, när den prövar sin behörighet, inte skall ta ställning till existensen av de rättsfakta som skiljekäranden påstår omfattas av ett rättsförhållande som täcks av skiljeavtalet. Vid behörighetsprövningen skall skiljenämnden utgå från att dessa rättsfakta föreligger”.

Förutsättningen för denna tillämpning är att det föreligger ett skiljeavtal mellan parterna och att skiljeavtalet omfattar det rättsförhållande som de rättsfakta som åberopats hör till. På motsvarande sätt förhåller det sig i domstol när svaranden gör en invändning om rättegångshinder med hänvisning till ett skiljeavtal. Det är det rättsförhållande varpå käranden stödjer sin talan som är avgörande för domstolens behörighet.

Påståendedoktrinen får emellertid inte alltid råda fritt när en talan grundar sig på ett dubbelrelevant rättsfaktum. Påståendedoktrinen har i vissa fall försatts med ett undantag för uppenbart ogrundade påståenden. Detta undantag har aktualiserats i två fall, båda utanför skiljemannarättens område. I båda fallen var det fråga om svensk domsrätt före dansk domsrätt, och i båda fallen var det dubbelrelevanta rättsfaktumet att ett avtalsförhållande i sig fanns mellan parterna. Undantaget gör sig sannolikt inte gällande när det är fråga om en skiljenämnds behörighet.

Ett annat undantag är möjligheten till genomlysning av kärandens talan. Begreppet genomlysning introducerades i NJA 2017 s 226, men man finner stöd för själva

principen redan i NJA 2008 s 120. Domstolen kan genom en genomlysning tolka karendens talan som en talan av det slag som ska prövas av skiljenämnd, även när talan grundar sig på utomobligatoriska rättsfakta. En förutsättning för en sådan genomlysning är att de rättsfakta kändan åberopat i allt väsentligt motsvarar rättsfakta som skulle kunna grunda kontraktansvar. Jag är tveksam till att en skiljenämnd på motsvarande sätt skulle med hjälp av en genomlysning kunna anse sig obehörig att pröva en grund som en skiljekärande anfört.

Det sista undantaget från påståendedoktrinen som berörs är anknytningsdoktrinen, som också berörs i NJA 2017 s 226. Anknytningsdoktrinen ges dock inte mycket utrymme i skälen för avgörandet, och området för anknytningsdoktrinen tillämpning blev inte särskilt mycket tydligare. Anknytningsdoktrinen är fortfarande förpassad till att tillämpas i vissa särskilda fall och under mycket speciella förhållanden.

Källförteckning

Offentligt tryck

Prop. 1998/99:35. *Ny lag om skiljeförfarande*

SOU 1994:81. *Ny lag om skiljeförfarande*

SOU 1995:65. *Näringslivets tvistlösning*

SOU 2015:37. *Översyn av lagen om skiljeförfarande*

Litteratur

Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik, Heuman, Lars & Pauli, Mikael, *Rättegång – första häftet*, 9 uppl., Wolter Kluwer 2016 (cit: Ekelöf, Edelstam, Heuman & Pauli)

Ekelöf, Per Olof, Bylund, Torleif & Edelstam, Henrik, *Rättegång – tredje häftet*, 7 uppl., Norstedts juridik 2006 (cit: Ekelöf, Bylund & Edelstam)

Hellner, Jan & Radetzki, Marcus, *Skadeståndsrätt*, 9 uppl., Norstedts juridik 2014 (cit: Hellner & Radetzki)

Heuman, Lars, *Skiljeförfarande*, Norstedts juridik 1999 (cit: Heuman)

Hobér, Kaj, *International commercial arbitration in Sweden*, Oxford University Press 2011 (cit: Hobér)

Lindblom, Per Henrik, *Om rättskraft m.m. vid ”fakultativa fora”, särskilt i miljöskademål. I: Festskrift till Anders Agell* (red. Håstad, Torgny, Lindblom, Per Henrik & Saldeen, Åke), Iustus 1994 (cit: Lindblom)

Lindell, Bengt, *Alternativ tvistlösning – särskilt medling och skiljeförfarande*, Iustus 2000 (cit: Lindell, *Alternativ tvistlösning*)

Lindell, Bengt, *Civilprocessen*, 3 uppl., Iustus 2012 (cit: Lindell)

Mohammar, Michael & Isaksson, Therese, *Några reflektioner kring handläggningen av mål om klanderligt lagen om skiljeförfarande. I: Vänbok till Bertil Södermark* (red. Göthlin, Lars), Norstedts juridik 2009 (cit: Mohammar & Isaksson)

Nilsson, Bo G. H. & Rundblom Andersson, Björn, *Fundamental Principles of International Arbitration in Sweden. I: International Arbitration in Sweden – A*

Practitioner's Guide (red. Franke, Ulf, Magnusson, Anette, Ragnwaldh, Jakob & Wallin, Martin), Wolters Kluwer 2013 (cit: Nilsson & Rundblom Andersson)

Nordh, Roberth, *Rättegångshinder – om forum, talerätt, åtalsrätt m.m.*, Iustus 2008 (cit: Nordh)

Olsson, Bengt & Kvart, Johan, *Lagen om skiljeförfarande – en kommentar*, Norstedts juridik 2000 (cit: Olsson & Kvart)

Schöldström, Patrik, *Kärandens påståenden som grund för domstols behörighet. I: Till minnet av Södra Roslags tingsrätt – en minnesskrift utgiven av Notarieföreningen vid Södra Roslags tingsrätt* (red. Nilsson, Mattias), Jure 2007 (cit: Schöldström, *Kärandens påståenden som grund för domstols behörighet*)

Westberg, Bengt, *Civilrättskipning*, 2 uppl., Norstedts juridik 2003 (cit: Westberg)

Artiklar

Falkman, Charlotta, *Welamsons påståendedoktrin – Svensk Juristtidning i rättsutveckling*, SvJT 2016 s. 257–264

Forssell, Hans & Wallin, Martin, *Skiljeförfarande eller domstolsförfarande? Kommentar till en rättsfallsanalys*, JT 2007–08 s. 943–946

Heuman, Lars, *Bevisbördan för skiljeavtal och tolkningsresonemang som grund för skiljebundenhet*, JT 2011–12 s. 650–680

Heuman, Lars, *Hur bedöms svarandens invändningar vid tillämpning av påståendedoktrinen?*, JT 2016–17 s. 194–208

Heuman, Lars, *Vilken beviskravs betydelse har separabilitetsprincipen, påståendedoktrinen och anknytningsdoktrinen för bedömningen av behörighetsfrågor inom skiljedomsrätten?*, JT 2009–10 s. 335–361

Heuman, Lars, *Översyn av lagen om skiljeförfarande*, JT 2014–15 s. 439–466

Madsen, Finn, *Kompetenz-Kompetenz in Swedish Arbitration Law is being recast, how should it be done?*, SvJT 2016 s. 653–673

- Madsen, Finn, *Påståendedoktrin eller anknytningsdoktrin*, SvJT 2013 s. 730–750
- Pålsson, Lennart, *Dubbelrelevanta rättsfakta vid prövning av domstols behörighet*, SvJT 1999 s. 315–329
- Runesson, Eric M., *Licensavtalet, skiljeavtalet och immaterialrätten*, JT 2002–03 s. 673–693
- Schöldström, Patrik, *Påståendedoktrinen och skiljeförfarande*, JT 2008–09 s. 138–142
- Schöldström, Patrik, *Skiljeförfarande eller domstolsförfarande? Replik till en kommentar*, JT 2008–09 s. 689–691
- Schöldström, Patrik, *Skiljeklausul som rättegångshinder för olika rättsliga grunder*, JT 2007–08 s. 467–474
- Seifert Palmlund, Monica, *Skiljeavtalets räckvidd i sammansatta rättsförhållanden*, JT 2005–06 s. 432–444
- Waerme, Daniel, *Behörighetsproblematiken i tvister som endast delvis omfattas av skiljeavtal*, SvJT 2010 s. 714–725
- Welamson, Lars, Anm. av Per Olof Bolding: *Skiljedom*, SvJT 1964 s. 276–286
- Welamson, Lars, *Svensk rättspraxis. Civil- och straffprocessrätt 1973–1979*, SvJT 1982 s. 81–192

Rättsfall

NJA

NJA 1941 s 198

NJA 1955 s 500

NJA 1973 s 1 (I–III)

NJA 1973 s 527

NJA 1973 s 620

NJA 1975 s 675

NJA 1978 s 113

NJA 1982 s 738

NJA 1983 s 376
NJA 1983 s 546
NJA 1983 s 680
NJA 1984 s 705
NJA 1987 s 198
NJA 1998 s 656
NJA 2005 s 586
NJA 2007 s 475
NJA 2008 s 120
NJA 2008 s 406
NJA 2010 s 734
NJA 2012 s 183
NJA 2017 s 226

Arbetsdomstolen

AD 1977 nr 82
AD 1981 nr 64
AD 1984 nr 147
AD 1995 nr 120

Elektroniska källor

Lindskog, Stefan, *Skiljeförfarande – en kommentar* (1 maj 2016, Zeteo), kommentaren till lagen (1999:116) om skiljeförfarande (cit: Lindskog)